

Piotr Köhler

Instytut Botaniki, Wydział Biologii, Uniwersytet Jagielloński

ORCID 0000-0001-8713-0817

Duchowni w historii botaniki w Polsce

Clergy in the History of Botany in Poland

Clerical persons conducted a variety of botanical research in Poland and Polish lands. The purpose of this article is to describe their achievements in this field of science. No comprehensive study of the clergy's contribution to the development of this branch of science has been made so far. The study is based on the biographies of botanists and amateur botanists from *The Biographical Dictionary of Polish Botanists* which is being prepared for publication. The *Dictionary* comprises 1,773 biographies, including 69 clerical persons. Among these 69 people, the largest group form Catholic priests (21), followed by Jesuits (12, including 1 ex-Jesuit), Protestant clergy (6), and Piarists (6, including 2 ex-Piarists). The fewest were archbishops and subdeacons (1 person each). Among the botanists active in Poland and Polish lands, no clergy of non-Christian denominations were identified. The share of clergy in the total number of botanists was not substantial. They were in the majority only during the period when medical botany flourished (from the mid-14th century to the last quarter of the 16th century). Among the many branches of botany, floristics was most often practiced by the clergy, with as many as 36 people publishing works in this field, followed by ecology (14 people), popularization of botany (7 people), and phycology (5 people). Other branches of botany were less frequently practiced: medical botany and systematics – by 4, ethnobotany, phytogeography, physiology, mycology, nature conservation, and paleobotany – by 3, history of botany and pteridology – by 2, and anatomy, bryology, cytology, dendrology, lichenology, morphology, botanical engraving – by 1 person. With the increase in the number of botanists and the rapid development of experimental-laboratory branches of botany, the importance of clergy in the development of plant science in Poland has started to decline.

Keywords: history of botany in Poland, clergy-botanists, monk-botanists, nun-botanists, priest-botanists

Słowa kluczowe: historia botaniki w Polsce, duchowni-botanicy, księża-botanicy, zakonice-botaniczki, zakonnicy-botanicy

Wstęp

Od średniowiecza osoby duchowne różnych wyznań pełniły niepoślednią rolę w historii Polski, zarówno polityczną, jak i kulturalną. Oprócz pełnienia funkcji czysto religijnych, duchowni uczestniczyli także w rozwoju nauki. Wkład niektórych zakonów do nauki w Polsce był przedmiotem odrębnych monografii. Sporo opracowań dotyczy jezuitów¹, w tym m.in. ich wkładu w rozwój botaniki w Polsce², ich wkładu w rozwój polskiej nauki i kultury w ogóle³, ich stosunku do Uniwersytetu Jagiellońskiego⁴ oraz znaczenia prowadzonej przez zakon Akademii Połockiej⁵. Niewiele jest opracowań dotyczących udziału innych zakonów w rozwoju nauki w Polsce, do wyjątków należą np. dominikanie⁶. Brak całościowego opracowania wkładu duchownych różnych wyznań w rozwój botaniki w Polsce. Celem tego artykułu jest wypełnienie tej luki.

Podstawowym kryterium wyznaczającym wkład osoby duchownej w rozwój botaniki na gruncie polskim było opublikowanie co najmniej jednej pracy z zakresu botaniki. Mogło to mieć miejsce przed lub po uzyskaniu statusu osoby duchownej, a w nielicznych przypadkach – po opuszczeniu stanu duchownego. Za osobę duchowną uważa się osobę pełniącą publiczne funkcje sakralne, powoływaną w drodze ordynacji, wyboru lub nominacji, należąca do stanu duchownego (duchowieństwa). W kościele rzymskokatolickim do stanu duchownego należą: diakoni, kapłani, biskupi i osoby zakonne⁷. W kościołach protestanckich stan duchowny tworzą diakoni, księża/pastorzy i biskupi. Ponieważ w przypadku omawianych poniżej członków kościołów protestanckich często nie jest znana dokładna przynależność danej osoby do konkretnej organizacji kościelnej, w niniejszym tekście stosowane jest w takich przypadkach określenie „duchowny ewangelicki”.

Przygotowanie i redakcja naukowa *Słownika Biograficznego Botaników Polskich*⁸, które właśnie dobiegły końca, były okazją do przeanalizowania nadesłanych biogramów. *Słownik* zawiera biografie prawie wszystkich botaników działających od XIV do XX w. w Polsce i na ziemiach polskich. Biogramy stały się podstawą do uzyskania danych na temat wkładu duchowieństwa w rozwój botaniki w Polsce.

Relacje zainteresowań botanicznych i teologicznych

Duchowni, których życiorysy zostały przeanalizowane, interesowali się zarówno botaniką, jak i teologią. Zainteresowania te mogły występować równocześnie lub na różnych

- 1 *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. nauk. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków, Warszawa 2004.
- 2 P. Köhler, *Jezuici w dziejach botaniki polskiej*, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków, Warszawa 2004, s. 153–170.
- 3 J. Gaul, *Na przekór „czarnej legendzie”*. O wkładzie jezuitów do nauki i kultury polskiej, „Przegląd Powszechny” 2005, r. 122, nr 10, s. 107–114; B. Lisiak, *Jezuici polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bibliograficzny*, Kraków 2000.
- 4 *Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI wieku*, red. B. Natoński, L. Grzebień, Kraków 2002.
- 5 I. Kadulska, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004.
- 6 W. Szyborski, *Krakowscy dominikanie i ich wkład w rozwój historiografii polskiej*, [w:] *Krakowskie środowisko historyczne XV–XX w. Ludzie – idee – dzieła*, Kraków 2018, s. [305]–338.
- 7 H. Rybczyński, *Duchowny*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1982, s. 309–311.
- 8 *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].

etapach ich życia. Można wyróżnić kilka sposobów, jak te dwie dziedziny występowały w czasie, a na tej podstawie wyróżnić odpowiadające im typy życiorysów:

1. Absolwent studiów teologicznych, do końca życia pełniący rolę duchownego (ksiądz, zakonnica, zakonnik), równocześnie interesujący się botaniką i publikujący w tej dziedzinie. Przykładem może być Krzysztof Kluk (1739–1796), który w 1762 r. został księdzem katolickim i przez całe życie publikował dzieła treści botanicznej oraz przyrodniczo-gospodarczej⁹.
2. Absolwent studiów teologicznych lub osoba mająca ukończony nowicjat zakonny, do końca życia pełniący rolę duchownego, publikacja botaniczna była tylko epizodem po studiach. Na przykład Antonina Fuja (1899–1971), w zakonie s. Maria Kalasancja, która w 1915 r. wstąpiła do zakonu felicjanek, w latach 1922–1929 studiowała nauki przyrodnicze na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w 1929 r. uzyskała doktorat z filozofii w zakresie botaniki na podstawie rozprawy opublikowanej pod tytułem *On the Formation and Development of Roots and Shoots on the Isolated Cotyledons of Cucurbita, Cucumis and Lupinus*¹⁰. Była to jej jedyna publikacja botaniczna¹¹.
3. Osoba sprawująca funkcję duchownego przez pewien okres swojego życia, a następnie zajmująca się botaniką. Przykładem może być Johann Reinhold Forster (1729–1798), który ukończył teologię w Halle i w latach 1753–1765 był pastorem kalwińskim w Mokrym Dworze koło Gdańska. Następnie podróżował, w latach 1772–1775 uczestniczył w drugiej wyprawie Jamesa Cooka (1728–1779) dookoła świata. Ostatecznie został profesorem historii naturalnej i mineralogii na uniwersytecie w Halle oraz dyrektorem tamtejszego ogrodu botanicznego. W okresie aktywności jako przyrodnik opublikował kilka prac mających znaczenie dla botaniki, m.in. *Flora Americae Septentrionalis; or a Catalogue of the Plants of North America*¹², w której wyliczył ówczesnie znane gatunki roślin zielnych, krzewów i drzew północnoamerykańskich, oraz pracę dotyczącą flory Polinezji *Characteres generum plantarum, quas in itinere as insulas maris australis, collegerunt, descriperunt, delineantur* [...] ¹³, gdzie zawarł opisy nowych dla nauki 75 rodzajów i 269 gatunków roślin¹⁴.
4. Osoba początkowo będąca botanikiem, a następnie duchownym. Przykładem może być Irena Romanowicz (1922–1997), która ukończyła Uniwersytet Warszawski w 1952 r. Następnie przez 7 lat pracowała jako paleobotaniczka w Instytucie Geologicznym w Warszawie (do 1953 r. nosił nazwę Państwowego Instytutu Geologicznego), by w 1959 r. zakończyć pracę zawodową i wstąpić do zakonu franciszkanek (przyjęła imię s. Anzelma)¹⁵.
5. Botanika stanowiła epizod przed studiami teologicznymi lub przed wstąpieniem do zakonu. Zofia Dryjówna (Dryja; s. Andrea) (1908–1998) była absolwentką Uniwersyte-

9 L. Frey, Kluk Jan Krzysztof, [w:] *Słownik Biograficzny*.

10 [M.]C. Fuja, *On the Formation and Development of Roots and Shoots on the Isolated Cotyledons of Cucurbita, Cucumis and Lupinus*, „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles (I)” 1929, nr 2–7, s. 209–218.

11 P. Köhler, Fuja Antonina (siostra Maria Kalasancja), [w:] *Słownik Biograficzny*.

12 J.R. Forster, *Flora Americae septentrionalis; or a catalogue of the plants of North America*, London 1771.

13 Idem, J.G.A. Forster, *Characteres generum plantarum, quas in itinere as insulas maris australis, collegerunt, descriperunt, delineantur* [...], London 1775, 2 wyd. 1776, 3 wyd. 1776.

14 P. Köhler, Forster Johann Reinhold, [w:] *Słownik Biograficzny*.

15 Idem, Romanowicz Irena, [w:] *Słownik Biograficzny*.

tu Warszawskiego. Jeszcze przed wstąpieniem do klasztoru (w 1937 r.) opublikowała w 1931 r. artykuł na podstawie swej pracy magisterskiej *Statystyka biologiczno-kwiatowa flory polskiej*¹⁶, który dotyczył ekologii zapylania kwiatów. Była to jej jedyna publikacja botaniczna¹⁷.

6. Teologia była epizodem, po którym odbywane były studia przyrodnicze. Czasem teologię studiowano dopiero na emeryturze, a wykonywany zawód to:
 - a. Nauczyciel, np. Adalbert (Wojciech) Pampuch (1800–1866), który przez pewien czas studiował teologię katolicką we Wrocławiu, ale jej nie ukończył. Przeniósł się na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Wrocławskiego, a po studiach został nauczycielem gimnazjalnym i równocześnie prowadził badania florystyczne¹⁸.
 - b. Zawodowy botanik, np. znany torfoznawca Stanisław Tołpa (1901–1996), który rozpoczął studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Po trzech latach przeniósł się na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy Uniwersytetu Jana Kazimierza, gdzie specjalizował się w botanice. Po drugiej wojnie światowej pracował we Wrocławiu i był profesorem w tamtejszej Wyższej Szkole Rolniczej¹⁹. Podobne koleje życia miał Tadeusz Tacik (1926–1989), który w latach 1944–1946 uczył się w diecezjalnym Seminarium Duchownym w Krakowie. Następnie w latach 1946–1952 studiował na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym UJ. W 1952 r. uzyskał stopień magistra filozofii w zakresie botaniki, a w 1962 r. – stopień doktora nauk przyrodniczych w Instytucie Botaniki Polskiej Akademii Nauk w Krakowie²⁰.

W poniższych rozważaniach i analizach zostaną pominięte osiągnięcia naukowe zawodowych botaników, których życiorysy odpowiadają schematowi opisanemu w wariacie 6b. Spośród studiujących teologię protestancką nie zostaną zatem ujęci: Johann Xaver Robert Caspary (1818–1887), który początkowo studiował teologię, a następnie był profesorem botaniki oraz inspektorem i dyrektorem Królewskiego Ogrodu Botanicznego uniwersytetu w Królewcu. Badał florę Prus i Pomorza²¹; oraz Jerzy Bogumił (Georg Gottlieb) Pusch (Koreński) (1790–1843), geolog i mineralog, który przez pewien czas studiował teologię, a następnie był profesorem w Szkole Akademiczno-Górnicy w Kielcach oraz autorem prac paleobotanicznych²². Spośród studiujących teologię katolicką nie zostaną uwzględnieni: Lucyna Fagasiewicz (1920–2003), adiunkt, a następnie starszy wykładowca w Katedrze Systematyki i Geografii Roślin (od 1970 r. Zakład Botaniki) Uniwersytetu Łódzkiego, która dopiero na emeryturze studiowała teologię²³; Wincenty Siemaszko (1887–1943), który spędził dwa lata w seminarium duchownym, a następnie został profesorem fitopatologii w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie²⁴; Tadeusz Tacik i Stanisław Tołpa, o których wyżej już napisano; oraz Włodzimierz Tymrakiewicz (1898–1975), który

16 Z. Dryjówna, *Statystyka biologiczno-kwiatowa flory polskiej*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1931 [wyd. 1932], t. 24, s. 203–237.

17 C.W. Domański, *Dryjówna (Dryja) Zofia Leona (s. Andrea)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

18 A. Kapler, *Pampuch Albert (Wojciech)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

19 K. Tomaszewska, *Tołpa Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

20 P. Köhler, *Tacik Tadeusz Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

21 M. Ziarnek-Korchak, *Caspary Johann Xaver Robert*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

22 A. Kapler, P. Köhler, *Pusch (Koreński) Jerzy Bogumił (Georg Gottlieb)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

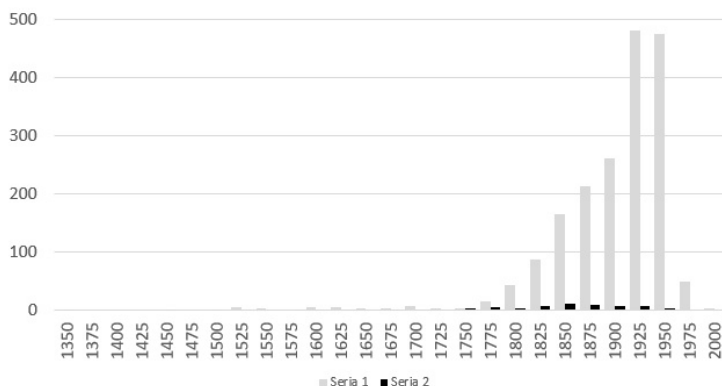
23 P. Köhler, *Fagasiewicz Lucyna*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

24 P. Köhler, *Siemaszko Wincenty*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

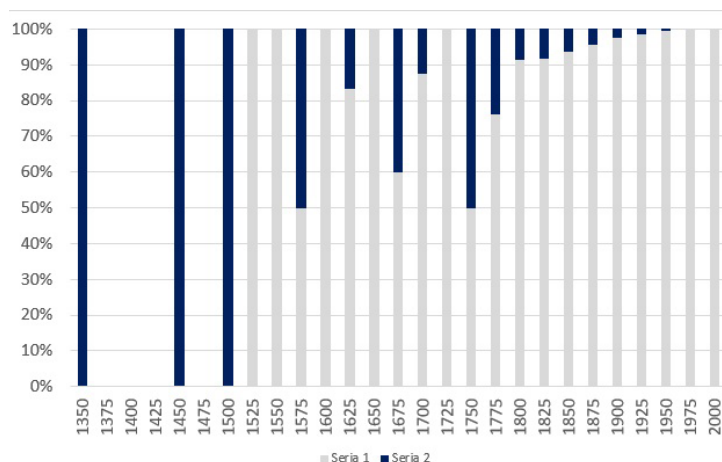
ukończył seminarium duchowne, ale zrezygnował ze święceń kapłańskich, a karierę naukową zwińczył profesurą botaniki na Wydziale Rolniczym Wyższej Szkoły Rolniczej we Wrocławiu²⁵.

Duchowni na tle całej populacji botaników

Osoby duchowne stanowiły niewielki procent wszystkich botaników działających w Polsce i na ziemiach polskich: na 1773 osoby ujęte w *Słowniku Biograficznym Botaników Polskich* jest tylko 69 duchownych, co stanowi niecałe 3,9%. Nie w każdym okresie rozwoju botaniki udział ten był tak znikomy. Ryc. 1 i 2 ilustrują udział duchownych wśród botaników w latach od 1350 r. do 2022 r.

Ryc. 1. Liczba botaników świeccich (seria 1) i duchownych (seria 2) (opracowanie autora)

Ryc. 2. Procentowy udział duchownych (seria 2) i świeccich botaników (seria 1) (opracowanie autora)

25 M. Mularczyk, *Tymrakiewicz Włodzimierz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

Autor niniejszego opracowania zaproponował nową periodyzację dziejów botaniki w Polsce, opartą na dominujących gałęziach botaniki w danym okresie²⁶. Tego typu podziały dotychczas były zbyt ogólne, nie obejmowały całości dziejów polskiej botaniki i opierały się na kryteriach w większości niezwiązanych z dziejami nauki o roślinach w Polsce, jak panowanie królów, wydarzenia polityczne za granicą i na ziemiach polskich czy też zagraniczne wydarzenia naukowe. W niniejszym tekście zastosowana została nowa propozycja periodyzacji.

W fazie pierwszej tj. botaniki lekarskiej, trwającej od połowy XIV do ostatniej ćwierci XVI w., duchowni stanowili większość wśród osób badających rośliny. Aż do końca pierwszej ćwierci XVI w. botaniką w Polsce zajmowali się wyłącznie duchowni. Było to związane z kilkoma czynnikami: duchowni byli najlepiej wykształconą warstwą społeczeństwa, która podczas edukacji miała okazję zaznajomić się z pracami starożytnych autorów na temat roślin, w tym Teofrasta (ok. 370–287 p.n.e.), Dioskorydesa (ok. 40–ok. 90 n.e.) czy Galena (129–216). Niektórzy duchowni odbywali także studia medyczne, podczas których nabywali znajomość roślin w ramach nauki na temat *simpliciów*, czyli prostych leków pochodzenia roślinnego czy mineralnego, rzadziej zwierzęcego. Duchowni ci byli także lekarzami. Wszystko to sprawiało, że badali rośliny i sporządzali na ich temat rękopisy lub publikowali pierwsze prace.

Faza druga obejmuje okres od ostatniej ćwierci XVI do końca XVIII w. Udział procentowy duchownych wśród botaników obniżył się od 50% do ok. 10%. Było to spowodowane głównie wzrostem liczby świeckich botaników. Na ten okres przypada działalność botaniczna 14 duchownych, z tego 4 protestanckich. Byli wśród nich m.in. Johann Wigand (1523–1587), duchowny ewangelicki, ostatni biskup Pomezanii, Michał Boym (1612 lub 1614–1659), jezuicki misjonarz w Chinach, czy wspomniani wyżej Krzysztof Kluk i Johann Reinhold Forster.

Faza trzecia to okres przejściowy, obejmujący pierwszą połowę XIX w. Publikacje florystyczne wciąż miały znaczny udział w botanicznym dorobku naukowym powstałym na ziemiach polskich. W tym okresie działalność botaniczną prowadziło 14 duchownych. Stanowili oni ok. 10% wszystkich botaników, których życiorysy obejmuje *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*. Podobnie jak we wcześniejszej fazie, tak i w tej czterech duchownych było wyznania protestanckiego.

Faza czwarta, początek nowoczesnych badań botanicznych, obejmuje drugą połowę XIX w. W tym okresie prace z zakresu botaniki opublikowało 19 duchownych. Pomimo wzrostu liczby osób duchownych, stanowiły one, wobec gwałtownie rosnącej liczby świeckich botaników, tylko nieco ponad 4,7–6% wszystkich botaników. W tym okresie kilkunastu księży, w tym dwóch greckokatolickich, zbierało i publikowało dane fitofenologiczne.

W kolejnej fazie, na którą przypadł początek rozwoju współczesnych badań botanicznych, obejmującej pierwszą połowę XX w., 18 duchownych działało naukowo publikując swe prace. Do drugiej wojny światowej było to 15 osób, a po wojnie tylko trzy.

Ostatni okres obejmuje współczesne badania (od połowy XX w.). Ze względu na fakt, że *Słownik Biograficzny Botaników Polskich* zawiera tylko biogramy osób zmarłych, nie-

26 P. Köhler, *Nowa propozycja periodyzacji dziejów botaniki w Polsce*, „Studia Historiae Scientiarum” 2023, t. 21 [w druku].

wiele biogramów pochodzi z tego okresu. Spośród osób objętych *Słownikiem* do końca XX w. badania botaniczne prowadziło w tym okresie jedynie trzech duchownych. Natomiast w pierwszych dwóch dekadach XXI w. nie ma duchownych zajmujących się tą tematyką²⁷.

Duchowni – charakterystyka denominacyjna i hierarchiczna

Wśród botaników i botaników-amatorów działających na terenie Polski i ziem polskich 69 osób było duchownymi różnych wyznań chrześcijańskich przynajmniej przez część okresu swej aktywności zawodowej. Studiowali teologię katolicką lub protestancką, a następnie wykonywali inne zawody (typy biografii ujęto w punktach 1–5 i 6a). Spośród tych osób najwięcej, 23 osoby, stanowili księża katolicy (w tym dwóch greckokatolickich), następnie zakonnicy jezuicy – 12 osób (w tym jeden eksjezuita), 7 duchownych protestanckich (w tym jeden był duchowny) oraz 6 pijarów (w tym dwóch ekspijarów). Nieco mniej, po 4 osoby, stanowili botanicy z wykształceniem przyrodniczym oraz teologicznym katolickim lub protestanckim. Najmniej było arcybiskupów i subdiakonów – po jednej osobie. Wśród botaników działających w Polsce i na ziemiach polskich nie stwierdzono duchownych wyznań niechrześcijańskich (Tabela 1).

Wśród duchownych zajmujących się botaniką najwięcej było duchownych wyznania rzymskokatolickiego, a najmniej – greckokatolickiego (zob. Ryc. 3).

Pośród osób duchownych były też kobiety – zakonnice należące do pięciu zgromadzeń: Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek Służebnic Krzyża (franciszkaniki), Zgromadzenie Sióstr Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny (niepokalaniki), Zgromadzenie Sióstr Świętego Feliksa z Kantalicjo Trzeciego Zakonu Regularnego Świętego Franciszka Serafickiego (felicjanki), Zgromadzenie Sióstr Urszulanek Unii Rzymskiej (urszulanki) oraz Zgromadzenie Sióstr Zmartwychwstania Pańskiego (zmartwychwstanki). Zakonnice stanowiły zaledwie 7,2% wszystkich duchownych, a wśród duchownych katolickich – nieco ponad 8,9%. Zakonnicy należeli do pięciu następujących zakonów: Kongregacja Kamedulska Zakonu św. Benedykta (kameduli), Prowincja Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny Zakonu Braci Mniejszych w Polsce (bernardyni), Stowarzyszenie Apostolstwa Katolickiego (pallotyni), Towarzystwo Jezusowe (jezuici) oraz Zakon Kleryków Regularnych Ubogich Matki Bożej Szkół Pobożnych (pijarzy). Podane w pierwszej tabeli liczby w niektórych przypadkach są niedokładne. Dotyczy to sytuacji, gdy dana osoba zmieniała zakon, np. Tomasz z Sarepty (ok. 1297–1378) był dominikaninem, a następnie norbertaninem, ostatecznie został biskupem²⁸ (w Tabeli 1. został zaliczony do grona biskupów, a nie zakonników). Księża, którzy równocześnie byli członkami zakonów, zostali zaliczeni do zakonników, np. Stanisław Bonifacy Jundziłł (1761–1847) był zarówno pijarem i księdzem, jednakże w tabeli pierwszej został zaliczony do grona zakonników.

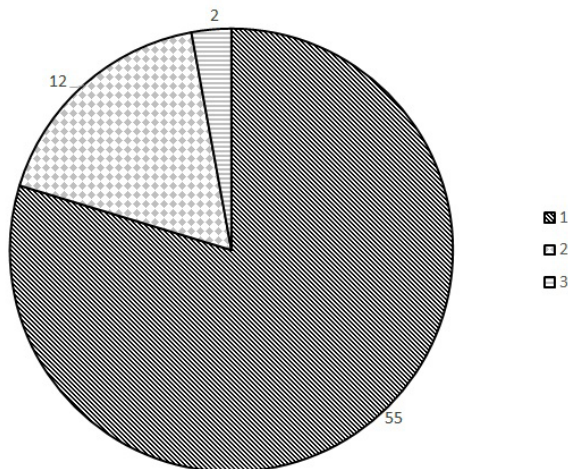
27 A przynajmniej brak informacji o nich. Polskie Towarzystwo Botaniczne, skupiające zdecydowaną większość polskich botaników, obecnie nie posiada informacji o duchownych wśród swych członków [informacja pisemna Sekretarz Generalnej PTB z dn. 28.10.2022 r.].

28 A. Kapler, *Tomasz z Sarepty, Tomasz z Tilbury, OPraem*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

Tabela 1. Duchowni różnych wyznań chrześcijańskich, posiadający dorobek botaniczny

L.p.	Ranga w hierarchii	Katolicy	Protestanci	Łącznie
1	Arcybiskupi	1	–	1
2	Biskupi	2 (w tym jeden biskup, będący równocześnie dominikaninem)	1	3
3	Księża/pastorzy	23 (w tym 2 greckokatolickich)	7 (w tym jeden był duchowny)	30
4	Subdiakoni	1	–	1
5	Zakonnice:		–	5
	felicjanki	1	–	
	franciszki	1	–	
	niepokalanki	1	–	
	urszulanki	1	–	
6	Zakonnice:		–	21
	bernardyni	1	–	
	jezuici	12 (w tym jeden eksjezuita)	–	
	kameduli	1	–	
	pallotyni	1	–	
	pijarzy	6 (w tym dwóch ekspijarów)	–	
7	Botanicy laicy z wykształceniem teologicznym	4	4	8
	Łącznie:	57	12	69

Zestawienie autora.

Ryc. 3. Liczba duchownych-botaników rzymskokatolickich (1), protestanckich (2) i greckokatolickich (3) (opracowanie autora)

Duchowni – charakterystyka geograficzna

Charakterystyka geograficzna może obejmować dwa aspekty: miejsce zamieszkania (pracy) oraz tereny objęte badaniami. Pod względem regionalnym rozmieszczenie duchownych nie było równomierne. Najwięcej z nich, 25 osób (w tym dwóch księży grekokatolickich i jeden duchowny protestancki), mieszkało w południowej Polsce (podczas rozbiorów – w Galicji). Na Mazowszu mieszkało 11 osób – wszyscy w Warszawie, katolicy, na Śląsku sześć osób (w tym czterech duchownych protestanckich), zaś na Pomorzu pięć (w tym czterech duchowni protestanci). W Wielkopolsce mieszkały cztery osoby (wszyscy katolicy). Na Litwie i Żmudzi mieszkały trzy osoby (wszyscy katolicy), na Podlasiu i Warmii – po dwie osoby (odpowiednio katolicy oraz katolik i protestant). Kujawy (katolik), Karpaty (katolik), Lubelszczyzna (katolik), Mazury (protestant) i Wołyń (katolik) to obszary, na których mieszkali pojedynczy duchowni zajmujący się botaniką. Poza Polską czy ziemiami polskimi duchowni-botanicy mieszkali w Londynie i w Halle, Kandy na Cejlonie, Chinach oraz Trieście we Włoszech. Duchowni nie mogli dowolnie obierać swego miejsca przebywania – najczęściej było ono zależne od przełożonych i nie wiązało się z zainteresowaniami botanicznymi. Rozbieżności, które można dostrzec w liczbach duchownych między wschodem a zachodem ziem polskich, mogły wynikać z różnic, na korzyść zachodu, w gęstości zaludnienia, a w konsekwencji większej liczby parafii i stanowisk kościelnych do obsadzenia.

Znacznie bardziej interesująca jest geografia badań. Należy pamiętać, że nie wszystkie dziedziny botaniki, jak florystyka, geografia roślin czy ekologia, są silnie związane z danym terenem. Największa liczba duchownych, 16 osób, prowadziła swe badania botaniczne w Galicji, co było związane z aktywizującą rolą Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego i Akademii Umiejętności²⁹. Znacznie mniej, bo tylko 5 osób, badało Pomorze. Badania prowadzone były od końca XVI aż do pierwszej połowy XX w. W XIX i XX w. cztery osoby prowadziły badania na Mazowszu. Na Litwie i Żmudzi, Śląsku i w Wielkopolsce badania prowadziło po trzech duchownych. Inne obszary były badane przez pojedyncze osoby. Do bardziej interesujących i egzotycznych terenów badań należała Azja południowo-wschodnia, Ameryka Północna, Polinezja, Chiny czy Afryka (Burundi, Rwanda i Zair).

Badania botaniczne duchownych

Obecnie botanika obejmuje kilkanaście dziedzin. Niektóre z nich są eksperymentalne i laboratoryjne, inne bardziej opisowe. Te drugie są starsze, pierwsze nowsze. Duchowni zwykle nie mieli dostępu do laboratoriów, dlatego najczęściej uprawiali te gałęzie botaniki, które nie wymagały specjalistycznego oprzyrządowania. Poniżej przedstawiono badania w poszczególnych dziedzinach botaniki oraz działania na rzecz jej popularyzacji.

29 P. Köhler, *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Botany at the Academic Society of Cracow, Academy of Sciences and Letters and the Polish Academy of Sciences and Letters (1815–1952)*, Kraków 2002 (Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, t. 2).

Dziedziny uporządkowano według malejącej liczby badaczy-duchownych w nich uczestniczących.

Florystyka

Wbrew coraz bardziej rozpowszechniającemu się określaniu bukiciarstwa mianem florystyki, florystyka, czyli inaczej florystyczna geografia roślin, jest dziedziną botaniki i zajmuje się inwentaryzacją flory w celu ustalenia spisu gatunków roślin z podaniem ich stanowisk (rozmieszczenia) na określonym obszarze³⁰. Florystyka stanowiła najczęściej uprawianą przez duchownych gałąź botaniki. Aż 36 osób ujętych w *Słowniku Biograficznym Botaników Polskich* opublikowało prace florystyczne lub takie, które można do florystyki zaliczyć ze względu na rodzaj zawartych w nich danych.

Pierwsza praca zawierająca dane florystyczne napisana przez duchownego to *Antidotarium simplicium* autorstwa Jana Welsa (ok. 1430–1498), proboszcza parafii św. Szczepana w Krakowie i profesora Akademii Krakowskiej³¹. Jeszcze w XIX w. rękopis został opracowany przez Józefa Rostafińskiego (1850–1928), profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego i historyka botaniki, a rezultaty zawarto w artykule *Jana Welsa zapiska treści lekarskiej, zarazem najdawniejszy przyczynek do flory Krakowa*³². W ocenie Rostafińskiego rękopis zawierał informacje dotyczące około 59 gatunków roślin, w większości rosnących w okolicach Krakowa. Za pierwszą florę Prus uważa się dzieło *Vera historia de Succino Borussico, de Alce Borussica & de herbis in Borussia nascentibus*³³. Jej autorem był rezydujący od 1575 r. w obecnej Ostródzie protestancki biskup Pomezanii Johann Wigand (1523–1587)³⁴. Z kolei za pierwszą florę Chin uważane jest opracowanie *Flora Sinensis*³⁵, zawierające opisy 22 gatunków roślin azjatyckich, w tym po raz pierwszy m.in. liczi chińskiego (*Litchi chinensis* Sonn.), longanu (*Dimocarpus longan* Lour.), bananowca (*Musa × paradisiaca* L.) czy nieśpłika japońskiego (*Eriobotrya japonica* (Thunb.) Lindl.). Jej autorem jest wspomniany już Michał Boym, jezuita i misjonarz w Chinach³⁶. Z kolei autorem flory obejmującej głównie Mazury był Andreas Georg Helwing (1666–1748), duchowny ewangelicki, proboszcz parafii w obecnym Węgorzewie. Do jego ważniejszych prac botanicznych można zaliczyć *Flora Quasimodogenita* [...]³⁷, gdzie wymienia 247 gatunków roślin z Mazur. Uzupełnieniem tejsze jest *Supplementum Florae Prussicae* [...]³⁸, obejmują-

30 W. Żukowski, *Florystyka*, [w:] *Słownik botaniczny*, red. A. Szwejkowska, J. Szwejkowski, Warszawa 2003, s. 230.

31 A. Zemanek, *Wels Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

32 J. Rostafiński, *Jana Welsa zapiska treści lekarskiej, zarazem najdawniejszy przyczynek do flory Krakowa. Z rękopisu XV wieku wydał i objaśnił Dr. Józef Rostafiński*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności” 1886, t. 14, s. 1–43.

33 J. Wigand, *Vera historia de Succino Borussico, de Alce Borussica & de herbis in Borussia nascentibus* [...], Ienae 1590.

34 P. Köhler, *Wigand Johann*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

35 M. Boym, *Flora Sinensis, fructus floresque humillime porrigens* [...], Viennae 1656.

36 P. Köhler, *Boym Michał Piotr*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

37 A.G. Helwing, *Flora quasimodogenita sive enumeratio aliquot plantarum indigenarum in Prussia quarum in herbariis hactenus editis Borussicis aut nulla, aut superficialia facta est* [...], Gedani 1712.

38 A.G. Helwing, *Supplementum Florae Prussicae, seu, Enumeratio plantarum indigenarum post editam florum quasimodogenitam additis* [...], Gedani 1726.

ce 408 gatunków, które zawiera także *Index Polonicus* liczący ponad 200 polskich nazw³⁹. W okresie stanisławowskim dzieła z zakresu florystyki opublikowało aż pięciu duchownych. Prace Johanna Reinholda Forstera były już wyżej omówione. Krzysztof Kluk, ksiądz katolicki, będący w latach 1770–1796 proboszczem w Ciechanowcu, w latach 1763–1767 pełnił także funkcję kapelana u Ossolińskich w Nurze i Ciechanowcu. W tym czasie podróżował po kraju i prowadził m.in. obserwacje florystyczne⁴⁰. Wspomniany już Stanisław Bonifacy Jundziłł, od 1777 r. członek zakonu pijarów, był autorem dzieła *Opisanie roślin w prowincyi W. X. L. naturalnie rosnących według układu Linneusza [...]*⁴¹, w którym podał stanowiska 294 gatunków. Była to pierwsza nowoczesna flora Polski⁴². Karl Christian Oettel (1742–1819), absolwent m.in. studiów teologicznych, był od 1785 r. bibliotekarzem w pałacu von Gersdorfa w Unięścicach (obecnie część Pobiednej w powiecie lubańskim, województwo dolnośląskie). Zajmował się florą Łużyc i z tego zakresu opublikował m.in. *Systematisches Verzeichnis der in der Oberlausiz wild wachsenden Pflanzen*⁴³ oraz kilka artykułów⁴⁴.

W pierwszej połowie XIX w. florystyczne badania prowadziły trzy osoby. Carl Friedrich Kotschy (Karol Fryderyk Koczy) (1789–1856) był duchownym ewangelickim, proboszczem parafii Ustroń (Śląsk Cieszyński w Monarchii Habsburgów), autorem kilku notatek florystycznych z Beskidu Śląskiego⁴⁵. Georg Gotthilf Homann (1774–1851) był proboszczem parafii luterskiej w Budowie koło Słupska. Przez kilkadziesiąt lat zajmował się florą Pomorza⁴⁶, czego rezultatem była napisana w języku niemieckim trzynomowa pierwsza flora tej prowincji *Flora von Pommern [...]*⁴⁷. Wspominany na początku niniejszego opracowania Adalbert (Wojciech) Pampuch⁴⁸ badał florę północno-wschodniej Wielkopolski, a rezultatem tego była opublikowana w języku niemieckim *Flora Tremesnensis*⁴⁹.

Na początku drugiej połowy XIX w. działało siedem osób. Wojciech Grzegorzek (1818–1890), proboszcz katolickiej parafii w Podegrodziu, a następnie w Bochni (w Galicji), badał florę okolic Tarnowa oraz Tatr. Opublikował parę notatek florystycznych na ten temat⁵⁰. Christian Hess (1803–1874) po studiach teologicznych w Halle i Greifswaldzie pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Szczecinie⁵¹. Opublikował m.in. *Flora von Stettin und Pommern, mit einer kurz gefaßten Organenlehre, für Schüler und angehende Pflanzenfreunde*⁵². Ferdinand Bartsch (1809–1868) studiował teologię protestancką we Wrocławiu. Po zrezygnowaniu z kariery duchownego pracował jako nauczyciel w Oławie⁵³. Okolicom

39 P. Köhler, *Helwing Georg Andreas (Jerzy Andrzej)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

40 L. Frey, *Kluk Jan Krzysztof*.

41 S.B. Jundziłł, *Opisanie roślin w prowincyi W. X. L. naturalnie rosnących według układu Linneusza [...]*, Wilno 1791.

42 P. Köhler, *The First Flora of Poland*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2020, t. 65, nr 4, s. 29–41.

43 K.C. Oettel, *Systematisches Verzeichnis der in der Oberlausiz wild wachsenden Pflanzen*, Görlitz 1799.

44 M. Syniawa, *Oettel Karl Christian*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

45 A. Kapler, *Kotschy Carl Friedrich (Koczy Karol Fryderyk)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

46 G.G. Homann, *Flora von Pommern [...]*, Köslin 1828–1835.

47 P. Köhler, *Homann Georg Gotthilf*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

48 A. Kapler, *Pampuch Albert (Wojciech)*.

49 A. Pampuch, *Flora Tremesnensis*, Tremessen 1840.

50 P. Köhler, *Grzegorzek Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

51 M. Ziarnek-Korchak, *Hess Christian*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

52 C. Hess, *Flora von Stettin und Pommern, mit einer kurz gefaßten Organenlehre, für Schüler und angehende Pflanzenfreunde*, Stettin 1854.

53 M. Syniawa, *Bartsch Ferdinand Gottlieb Moritz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

tego miasta poświęcił krótkie opracowanie *Flora der Umgegend von Ohlau*⁵⁴. Bruno Józef Szafarkiewicz (1821–1892) rozpoczął studia teologiczne we Fryburgu Bryzgowijskim, jednakże doktorat filozofii z nauk przyrodniczych uzyskał w Berlinie. Był autorem opisów 20 rodzajów roślin, które wraz z ilustracjami sukcesywnie publikował w czasopiśmie „Ziemianin” pod wspólnym tytułem *Flora W. Ks. Poznańskiego*⁵⁵. Ernst Boll (1817–1868) studiował m.in. teologię (protestancką?). Pracował jako nauczyciel. Badaniami florystycznymi objął obszary nadbałtyckie. W przeglądowej pracy *Die Süßwasserpflanzen der deutschen Ostseeländer*⁵⁶ podał stanowiska wielu gatunków, m.in. w rejonie Szczecina i sąsiednich miejscowości, Gdańska oraz miejscowości nadmorskich m.in. Dziwnowa, Świnoujścia, Wiśetki (na wyspie Wolin) czy Kołobrzegu⁵⁷. Ambroży Franciszek Kossarzewski (Kašarauskas) (1821–1881) był m.in. przełożonym poprawczego domu dla księży w Telszach. Prowadził badania florystyczne na Żmudzi, na podstawie których opublikował pracę *Novye ili meněe izvēstnye vidy i raznovidnosti rastenij, dikorastuših" na Żmudi*⁵⁸.

Kolejnych trzech duchownych związanych było z Komisją Fizjograficzną działającą w Galicji, początkowo w ramach Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności⁵⁹. Gustaw Zipser (1828–1896) był duchownym ewangelickim w Zaleszczykach i Komarowie koło Stryja (obecnie na terytorium Ukrainy) oraz w latach 1866–1873 członkiem Komisji Fizjograficznej⁶⁰. Opublikował notatkę florystyczną *Rosliny stryjskie*⁶¹ zawierającą dane dotyczące 449 gatunków roślin naczyniowych. Sofron Witwicki (1819–1879) był grekokatolickim proboszczem w Żabiem (obecnie na terytorium Ukrainy), a w latach 1866–1869 członkiem Komisji Fizjograficznej⁶². Jest autorem notatki florystycznej *Spis roślin z Żabiego [Żabiego], Czarnej Hory i Burkutu w Kołomyjskiem przesłanych Komisji fizjograficznej*⁶³ zawierającej dane dotyczące 141 gatunków. Eugeniusz Janota (1823–1878) był księdzem katolickim. Uczył w gimnazjach w Cieszynie i Krakowie, a w latach 1871–1878 był profesorem na Uniwersytecie Lwowskim. Był jednym z pierwszych taterników, współzałożycielem Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika, od 1857 r. członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a od 1865 r. także Komisji Fizjograficznej⁶⁴. W swych publikacjach uwzględniał dane florystyczne dotyczące m.in. Tatr, Białej Krakowskiej i Żywca.

54 F. Bartsch, *Flora der Umgegend von Ohlau*, [w:] *Einladungsschrift des Magistrats zu Ohlau zu der am 14. und 15. April 1859 abzuhaltenen öffentlichen Prüfung der höhern Bürgerschule*, Ohlau 1859, s. 1–20.

55 B.J. Szafarkiewicz, *Flora W. Ks. Poznańskiego*, „Ziemianin” 1862, nr-y 27–31, s. 33–47; C.W. Domański, *Szafarkiewicz Bruno Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

56 E. Boll, *Die Süßwasserpflanzen der deutschen Ostseeländer*, „Archiv des Vereins der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg” 1862, t. 16, s. 57–101.

57 M. Ziarnek-Korchak, *Boll Ernst*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

58 A.F. Kossarżewskij, *Novye ili meněe izvēstnye vidy i raznovidnosti rastenij, dikorastuših" na Żmudi*, „Pamätnaä kniga kovenskoj gubernii” 1863, cz. 2, s. 71–88; „Pamätnaä kniga kovenskoj gubernii” 1864, cz. 2, s. 33–53; P. Köhler, *Kossarzewski, Kašarauskas Ambroży Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

59 P. Köhler, *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*.

60 Idem, *Zipser Karl Gustaw*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

61 G. Zipser, *Rosliny stryjskie*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [224]–[227].

62 P. Köhler, *Witwicki Sofron*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

63 S. Witwicki, *Spis roślin z Żabiego, Czarnej Hory i Burkutu w Kołomyjskiem przesłanych Komisji fizjograficznej*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [227]–[228].

64 P. Köhler, *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*; idem, *Janota Eugeniusz Arnold*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

Joseph Preuschoff (1828–1902) był duchownym ewangelickim najpierw w Królewcu, potem m.in. w Świerkach koło Gdańska, Tolkmicku i Fromborku. Pisał na temat flory Żuław oraz południowych okolic Zalewu Wiślanego⁶⁵. Franz Joseph Spribille (1841–1921) studiował m.in. teologię katolicką we Wrocławiu. Pracował jako nauczyciel gimnazjalny w Trzemesznie, Śremie i Inowrocławiu. Zajmował się głównie florą okolic Śremu⁶⁶. Anna Julia Mochlińska (1866–1944, s. Immaculata) wstąpiła do zakonu zmartwychstańek przed I wojną światową. Notatkę florystyczną *Rośliny zebrane w Guberni Wołyńskiej w roku 1891*⁶⁷ opublikowała przed wstąpieniem do zakonu⁶⁸. Giacomo Antonio Bresadola (1847–1929) był włoskim księdzem katolickim z Trydentu. Opublikował pracę na temat mykobioty Polski *Fungi Polonici a cl. Viro B. Eichler lecti*⁶⁹. Jest to krytyczne opracowanie rozprawy *Materyały do flory grzybów okolic Międzyrzecza* autorstwa Bogumira Eichlera (1843–1905)⁷⁰. Wojciech Strzeszewski (1885–1954) w 1907 r. otrzymał święcenia kapłańskie i został księdzem katolickim. W 1913 r. uzyskał doktorat z filozofii w zakresie botaniki na Uniwersytecie Jagiellońskim na podstawie rozprawy *Przyczynki do znajomości flory wód siarczanych okolic Krakowa*⁷¹. Leon Łazarczyk (1880–1953) był jezuitą oraz nauczycielem w gimnazjach jezuickich w Chyrowie i Nowym Sączu⁷². Był autorem opracowania *Porosty polskie zabrane przez W. Jastrzębowskiego w latach 1827–1834*⁷³, w którym zawarł dane dotyczące 119 gatunków ze zbiorów Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W okresie międzywojennym działało kilku duchownych-botaników. Franciszek Wawrzyniak (1884–1941) był księdzem katolickim w Wielkopolsce. W 1924 r. uzyskał na Uniwersytecie Poznańskim doktorat filozofii w zakresie botaniki, był także współpracownikiem Komisji Fizjograficznej PAU⁷⁴. Interesował się glonami, które były tematem jego pracy doktorskiej *Flora jezior wielkopolskich*⁷⁵. Opublikował także notatkę *Mikroflora denna Jeziora Lednicy*⁷⁶. Władysław Łęga (1889–1960) był m.in. proboszczem kościoła garnizonowego w Grudziądzu oraz parafii Najświętszej Marii Panny Gwiazdy Morza w Sopotcie. W notatce *Brekinie pod Grudziądem*⁷⁷ opisał trzy stanowiska rzadkiego na Pomorzu gatunku jarzębu brekinii (*Sorbus torminalis* (L.) Crantz)⁷⁸. Jadwiga Szarska (1905–1983, s. Christofora) od 1923 r. była w Zgromadzeniu Sióstr Urszulanek⁷⁹. W pracy *Uwagi o kilku*

65 M. Ziarnek-Korchak, *Preuschoff Joseph*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

66 M. Syniawa, *Spribille Franz Joseph*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

67 A. Mochlińska, *Rośliny zebrane w Guberni Wołyńskiej w roku 1891*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1895, t. 13, dz. 3, s. 75–95.

68 C.W. Domański, *Mochlińska Anna Julia, w zakonie Immaculata*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

69 G. Bresadola, *Fungi Polonici a cl. Viro B. Eichler lecti*, „Annales Mycologici” 1903, t. 1, nr 1, s. 65–96, nr 2, s. 97–131.

70 B. Eichler, *Materyały do flory grzybów okolic Międzyrzecza*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1900, t. 16, dz. 3, s. 157–206; C.W. Domański, *Bresadola Giacomo Antonio*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

71 W.B. Strzeszewski, *Przyczynki do znajomości flory wód siarczanych okolic Krakowa*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności. Dział B. Nauki Biologiczne” 1913, t. 53 (ser. 3, t. 13), s. 139–163; P. Köhler, *Strzeszewski Wojciech Bolesław*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

72 P. Köhler, *Łazarczyk Leon*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

73 L. Łazarczyk, *Porosty polskie zabrane przez W. Jastrzębowskiego w latach 1827–1834*, „Sprawozdanie Komisji fizyograficznej” 1914, t. 48, dz. 2, s. 73–79.

74 P. Köhler, *Wawrzyniak Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

75 F. Wawrzyniak, *Flora jezior wielkopolskich*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Matematyczno-Przyrodniczej ser. B” 1923, t. 2, z. 1–2, s. 1–138, 1924, t. 2, z. 4, s. 213–308, 1931, t. 5, s. 75–269.

76 Idem, *Mikroflora denna jeziora Lednicy*, „Kosmos ser. A” 1930, t. 55, z. 3–4, s. 712–722.

77 W. Łęga, *Brekinie pod Grudziądem*, „Ziemia” 1925, t. 10, z. 5, s. 78.

78 C.W. Domański, *Łęga Władysław Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

79 P. Köhler, *Szarska Jadwiga (siostra Christofora)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

*krytycznych turzycach polskich*⁸⁰ podała dane florystyczne z Polski jednego z gatunków turzyc *Carex nemorosa*.

Kolejnych troje botaników studiowało teologię katolicką i działało po II wojnie światowej. Spośród nich florystyką zajmował się Kazimierz Andrzej Nowak (1932–2021), który od 1953 r. był pallotynem. W 1976 r. uzyskał na Uniwersytecie Warszawskim doktorat z botaniki. Przez całe życie z różną intensywnością prowadził badania florystyczne. Jest autorem m.in. opracowania *Novae stationes rariorum curiosarum que plantarum in Valle Masoviensi (in Polonia Centrali)*⁸¹ oraz monografii *Flora strefy podmiejskiej Warszawy (na przykładzie byłego powiatu pruszkowskiego)*⁸². Przebywając na misji w Afryce prowadził badania florystyczne dotyczące zwłaszcza paprotników w Burundi, Rwandzie i Zairze. Rezultaty swoich badań opublikował w kilku pracach⁸³.

Ekologia

Drugim zagadnieniem cieszącym się dużym zainteresowaniem wśród duchownych była fitofenologia, czyli dział botaniki badający periodyczne zjawiska w rozwoju roślin. Po powstaniu ekologii to zagadnienie zostało zaliczone do tej gałęzi botaniki. Fitofenologia była jednakże znacznie wcześniej uprawiana niż zdefiniowano samą ekologię. Fitofenologią zajmowało się 14 duchownych. Christian Hess (1803–1874) w 1841 r. rozpoczął badania fenologiczne do kalendarza kwitnienia. Prowadził je przez ponad 30 lat, przekazując wyniki swych obserwacji stacji meteorologicznej w Szczecinie⁸⁴. Spora grupa duchownych prowadziła badania fitofenologiczne i publikowała ich wyniki w periodyku Komisji Fizjograficznej – *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej*. Józef Dura (1832–1885) w latach 1866–1870 był proboszczem w katolickiej parafii w Poroninie. Wykonywał obserwacje fitofenologiczne, których rezultaty były publikowane w latach 1868–1870. Od 1866 r. był członkiem Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, następnie współpracownikiem Komisji Fizjograficznej Akademii Umiejętności⁸⁵. Wspomniany wyżej Wojciech Grzegorzek opublikował *Spostrzeżenia fenologiczne pierwszego kwiatu poczynione w Podegrodziu 1866 r.*⁸⁶ Szczęsny (Feliks) Buchwald (1819–1889) był księdzem katolickim i kanonikiem przemyskim, a od 1867 r. członkiem Komisji Fizjograficznej TNK, następnie współpracownikiem Komisji Fizjograficznej AU. Wykonywał obserwacje fitofenologiczne⁸⁷, których rezultaty opublikował w notatce *Spostrzeżenia poczynione w Do-*

80 S.C. Szarska, *Uwagi o kilku krytycznych turzycach polskich*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1913, t. 8, nr 3/4, s. 183–189.

81 K.A. Nowak, *Novae stationes rariorum curiosarum que plantarum in Valle Masoviensi (in Polonia Centrali). Nowe stanowiska interesujących i rzadszych roślin na Nizinie Mazowieckiej*, „Fragmenta Floristica et Geobotanica” 1972, t. 18, nr 2, s. 161–164.

82 K.A. Nowak, *Flora strefy podmiejskiej Warszawy (na przykładzie byłego powiatu pruszkowskiego)*, Warszawa 1983 (Monographiae Botanicae, t. 64).

83 A. Kapler, *Nowak Kazimierz Andrzej*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

84 M. Ziarnek-Korchak, *Hess Christian*.

85 P. Köhler, *Dura Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

86 W. Grzegorzek, *Spostrzeżenia fenologiczne pierwszego kwiatu poczynione w Podegrodziu 1866 r.*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [236].

87 P. Köhler, *Buchwald Szczęsny (Feliks)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

brzechowie w r. 1868⁸⁸. Wojciech Roszek (1834–1894) od 1870 r. aż do śmierci sprawował funkcję proboszcza parafii katolickiej w Poroninie. Od 1873 r. był współpracownikiem Komisji Fizjograficznej AU, a w latach 1872–1877 prowadził obserwacje fitofenologiczne w Poroninie. Na ich podstawie opublikował 10 notatek⁸⁹. Jan Szmerkowski (przed 1840–po 1898) był grekokatolickim wikarym w Zarwanicy, następnie księdzem w Sorokach i proboszczem w Peczeniżynie koło Kołomyi. W latach 1879–1890 współpracował z Komisją Fizjograficzną AU. W latach 1872–1876 przeprowadzał obserwacje fitofenologiczne w Sorokach, a w 1877–1886 w Peczeniżynie. Na ich podstawie na przestrzeni lat 1873–1887 opublikował 36 notatek⁹⁰. Tomasz Wall (1855–1911), jezuita, w Starej Wsi koło Żółkwi przeprowadzał obserwacje fitofenologiczne, na podstawie których w latach 1879–1882 opublikował 12 notatek⁹¹. Władysław Zaborski (1830–1890) był jezuitą w Tarnopolu. Od 1877 r. współpracował z Komisją Fizjograficzną AU. W Tarnopolu przeprowadzał obserwacje fitofenologiczne, na podstawie których w latach 1879–1880 opublikował 8 notatek⁹². Józef Lenartowicz (1852–1926) był w latach 1877–1882 księdzem katolickim w Pilźnie (Galicja), gdzie przeprowadzał obserwacje fitofenologiczne, których rezultaty opublikował w latach 1880–1883 w postaci 10 notatek. W latach 1877–1887 współpracował z Komisją Fizjograficzną AU⁹³. Michał Paleczny (1832–1907), proboszcz w Radziechowach koło Żywca, a następnie w Rajczy, przeprowadzał obserwacje fitofenologiczne w Radziechowach, na podstawie których w latach 1883–1888 opublikował 20 notatek⁹⁴. Michał Jakubiński (1855–1905), jezuita, od 1898 pełnił funkcję administratora parafii w Starej Wsi koło Żółkwi, gdzie prowadził obserwacje fitofenologiczne. Na ich podstawie w 1884 r. opublikował dwie notatki⁹⁵. Włodzimierz Żukotyński (1864–1949), od 1891 r. jezuita, w Łubiankach Niższych na Podolu prowadził obserwacje fitofenologiczne. Na ich podstawie w 1884 r. opublikował dwie notatki⁹⁶. Z Komisją Fizjograficzną nie były związane dwie, wspomniane wcześniej zakonnice. Anna Mochlińska w latach 1891 i 1896 prowadziła w „stacji” Fusów (gubernia wołyńska) obserwacje dotyczące kwitnienia wybranych roślin i dojrzewania owoców. Rezultaty zawarła w notatkach *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1891, nadesłanych do redakcji Wszechświata*⁹⁷ oraz *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1897–1900 nadesłanych do redakcji „Wszechświata”*⁹⁸. Zofia Dryjówna (Dryja) zaś – jeszcze przed wstąpieniem do klasztoru w 1937 r. – na podstawie swej pracy magisterskiej opublikowała artykuł *Statystyka biologiczno-kwiatowa flory polskiej* dotyczący ekologii zapytania⁹⁹.

88 S. Buchwald, *Spostrzeżenia poczynione w Dobrzechowie w r. 1868*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1869, t. 3, s. [251].

89 P. Köhler, *Roszek Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

90 Idem, *Szmerkowski Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

91 Idem, *Wall Tomasz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

92 Idem, *Zaborski Władysław*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

93 Idem, *Lenartowicz Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

94 Idem, *Paleczny Michał*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

95 Idem, *Jakubiński Michał*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

96 Idem, *Żukotyński Włodzimierz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

97 A. Mochlińska, *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1891, nadesłanych do redakcji Wszechświata*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1892, t. 12, dz. 1, s. 173–184.

98 A. Mochlińska, *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1897–1900 nadesłanych do redakcji „Wszechświata”*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1902, t. 17, dz. 1, s. 121–134; C.W. Domański, *Mochlińska Anna Julia*, w *zakonie Immaculata*.

99 Z. Dryjówna, *Statystyka biologiczno-kwiatowa*; C.W. Domański, *Dryjówna (Dryja) Zofia Leona (s. Andrea)*.

Popularyzacja

Popularyzacją botaniki¹⁰⁰ w różnych okresach i na różnym poziomie zajmowało się siedmiu duchownych. Wojciech Tylkowski (1624–1695), od 1646 r. członek zakonu jezuitów, był polihistorem, autorem około 60 kompilacyjnych dzieł. W *Physicae Curiosae Pars Octava* [...] ¹⁰¹ podaje pewne informacje o roślinach, cytuje m.in. Antona Schneebergera (1530–1581), spolonizowanego Szwajcara, lekarza, przyrodnika, encyklopedysty i botanika, autora pierwszej drukowanej pracy poświęconej florze okolic Krakowa *Catalogus stirpium quarundam Latine et Polonice conscriptus*¹⁰². W innym jego dziele, *Uczzone rozmowy wszystką w sobie prawie zawierające filozofią*, znaleźć można polskie nazwy roślin¹⁰³. Oba dzieła, należące do nurtu *scientia curiosa*, miały m.in. zainteresować czytelnika nauką, stąd wzmianka o nich w tym miejscu. Gabriel Rzączyński (1664–1737) był jezuitą i chyba najszerzej znanym ogółowi, poza botanikami, duchownym spośród wymienionych w niniejszym opracowaniu. Nie miał formalnego wykształcenia przyrodniczego. Jego głównymi dziełami, mającymi znaczenie także dla botaniki, są *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae* [...] ¹⁰⁴ oraz jej uzupełnienie *Auctarium historiae naturalis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* [...] ¹⁰⁵. W pierwszym utworze w traktacie 7. znaleźć można informacje o lasach, drzewach, krzewach, grzybach i roślinach zagranicznych. Traktat 4. *Auctarium* zawiera informacje o dziko rosnących w różnych częściach Rzeczypospolitej roślinach lekarskich, traktat 7. zaś uzupełnia informacje o lasach, drzewach, krzewach i grzybach zawarte w *Historia naturalis curiosa*. Wiadomości o roślinach z jego dzieł opracował Jan Zabłocki (1894–1978), profesor botaniki z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu¹⁰⁶. Przez współczesnych dzieła te, będące kompilacją opisów z różnych źródeł, były traktowane jak podręcznik czy też rodzaj encyklopedii przyrodniczej. Wyróżnia je pewna drobiazgowość, lecz nie są one wolne od ówczesnych przesądów i błędów¹⁰⁷. Stanisław Ładowski (1738–1798, o. Remigiusz) był pijarem. Dla botaniki znaczenie ma jego *Historia naturalna Królestwa Polskiego* [...] (1783), jedna z pierwszych polskich encyklopedii przyrodniczych¹⁰⁸. Hasła dotyczące botaniki nie zawierają fantastycznych dodatków¹⁰⁹. Wojciech Politowski (1788–1833), pijar, uczył nauk przyrodniczych w kolegiach tegoż zakonu. Opublikował opracowanie *Rozbiór układu*

100 Ściśle rzecz ujmując, popularyzacja botaniki nie jest częścią tej nauki. Ale ze względu na fakt, że w Polsce w administracji rządowej popularyzacja nauki należy do działu „nauka”, w niniejszym opracowaniu również popularyzacja botaniki została uwzględniona.

101 W. Tylkowski, *Physicae Curiosae Pars Octava* [...], [Oliwa] 1682.

102 A. Schneeberger, *Catalogus stirpium quarundam Latine et Polonice conscriptus*, Cracoviae 1557; A. Zemanek, *Schneeberger (Tigurinusz) Antoni (Anton, Antonius)*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

103 W. Tylkowski, *Uczzone rozmowy wszystką w sobie prawie zawierające filozofią*, Warszawa 1692; P. Köhler, *Tylkowski Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

104 G. Rzączyński, *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae* [...], Sandomiriae 1721.

105 Idem, *Auctarium historiae naturalis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithuaniae* [...], [Dantisci] 1736.

106 J. Zabłocki, *Botanika w dziełach Gabriela Rzączyńskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” ser. B, 1973, t. 24, s. 3–21.

107 P. Köhler, *Rzączyński Gabriel*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

108 S. Ładowski, *Historia naturalna Królestwa Polskiego czyli Zbiór krotki przez Alfabet ułożony Zwierząt, Roślin y Mineralow znajdujących się w Polsce, Litwie, y Prowincjach odpadłych, zebrana z Pisarzow godnych wiary, Rękopismow i Świadców oczywistych*, Kraków 1783, 2 wyd. 1804 pod nieco zmienionym tytułem i w dwóch tomach.

109 P. Köhler, *Ładowski Stanisław, imię zakonne Remigiusz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

roślin Linneusza i Jussieu¹¹⁰. Edward Misiurski (1796–po 1837) w latach 1812–1818 był pijarem. W 1834 r. współpracował z „Tygodnikiem Krakowskim”, w którym zamieszczał (pod pełnym nazwiskiem lub jako E.M.) popularne artykuły i notatki o roślinach¹¹¹. Józef Kalasanty Wyszyński (1811–1874), ksiądz katolicki, w latach 1837–1856 pełnił funkcję wikariusza w kościołach warszawskich, a w latach 1856–1861 profesora Akademii Duchownej Rzymsko-Katolickiej w Warszawie. Za działalność polityczno-patriotyczną został zesłany na Syberię, skąd wrócił w 1873 r. W „Bibliotece Warszawskiej” (w dziale „Wiadomości na drodze postępu nauk przyrodzonych”) pod tytułem *Botanika* opublikowano cykl doniesień jego autorstwa¹¹². Pisał na różne tematy, jak na przykład odkrycia i ciekawostki botaniczne, czy też opisy egzotycznych gatunków roślin¹¹³. Działający już po II wojnie światowej Stefan Franczak (1917–2009) od 1948 r. był jezuitą. W 1954 r. został skierowany do Domu Pisarzy Kolegium OO. Jezuitów w Warszawie, gdzie opiekował się klasztornym ogrodem. Opublikował książkę *Powojniki*¹¹⁴. Ponadto w polskich magazynach ogrodniczych pojawiło się ponad 20 artykułów o powojnikach i liliowcach jego autorstwa, a w biuletynach międzynarodowych towarzystw, do których należał, kilka artykułów¹¹⁵.

Fykologia

Fyklogia była działem botaniki zajmującym się glonami (dziś uważana jest za odrębną od botaniki dziedzinę wiedzy). Uprawiało ją pięć osób. Wspomniany powyżej Adalbet (Wojciech) Pampuch w swym opracowaniu *Flora Tremesnensis* zawarł informacje także o glonach, jednak bez podania stanowisk¹¹⁶. Wojciech Bolesław Strzeszewski, o którym wspomniano wyżej, w pracy *Przyczynek do znajomości flory wód siarczanych okolic Krakowa*¹¹⁷ podał spis m.in. gatunków glonów występujących w źródłach siarczanych koło Krakowa¹¹⁸. Jan Nuckowski (1867–1920) od 1883 r. był jezuitą. Przez wiele lat uczył w Zakładzie Naukowo-Wychowawczym OO. Jezuitów w Chyrowie. Jest autorem spisu 1000 preparatów okrzemek ze zbiorów chyrowskich, pochodzących z różnych stron świata, *Catalogus diatomearum [...]*¹¹⁹. Obiektem badań wspomnianego wcześniej Franciszka Wawrzyniaka były glony. Jego *Flora jezior wielkopolskich*¹²⁰ zawiera analizę jakościową i ilościową glonów z przebadanych jezior, ich produkcję biologiczną oraz

110 W. Politowski, *Rozbiór układu roślin Linneusza i Jussieu*, [w:] *Programy szkolne. Szkoła wojewódzka xx. Pijarów 1820*, Warszawa 1822; P. Köhler, *Politowski Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

111 C.W. Domański, *Misiurski Edward*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

112 J.K. Wyszyński, *Botanika*, „Biblioteka Warszawska” 1845, t. 1, nr 1, s. 496–499, 727–729, nr 2, s. 461–468, nr 3, s. 203–207, 427–430, 669–674, nr 4, s. 205–209, 429–435, 681–685.

113 C.W. Domański, *Wyszyński Józef Kalasanty*, krypt. *XJW*, Ks. J. W., [w:] *Słownik Biograficzny*.

114 S. Franczak, *Powojniki*, Warszawa 1996.

115 M. Mularczyk, *Franczak Stefan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

116 A. Pampuch, *Flora Tremesnensis*; A. Kapler, *Pampuch Albert (Wojciech)*.

117 W.B. Strzeszewski, *Przyczynek do znajomości flory wód*.

118 P. Köhler, *Strzeszewski Wojciech Bolesław*.

119 J. Nuckowski, *Catalogus diatomearum [...]*, [w:] XXIV. *Sprawozdanie zakładu naukowo-wychowawczego oo. jezuitów z Bąkowicach pod Chyrowem. Za rok szkolny 1916/17*, [Przemyśl 1917]; P. Köhler, *Nuckowski Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

120 F. Wawrzyniak, *Flora jezior wielkopolskich*.

ekologię. Opublikował także notatkę *Mikroflora denna Jeziora Lednicy*¹²¹. Po II wojnie światowej Roman Dreżepolski (1884–1962) wydał na podstawie zebranych przez Wawrzyniaka materiałów pracę *Eugleniny denne*¹²², gdzie znalazły się informacje dotyczące 53 gatunków, w tym siedmiu nowych dla nauki¹²³. Wspomniany wcześniej jezuita Włodzimierz Żukotyński interesował się też okrzemkami. Oznaczył i skatalogował przeszło 1000 preparatów okrzemek opisanych następnie przez Jana Nuckowskiego¹²⁴.

Botanika lekarska

Botanika lekarska bada m.in. rośliny lecznicze. Cztery osoby duchowne są autorami rękopiśmiennych opracowań dotyczących tej grupy roślin. Tomasz z Sarepty był biskupem pomocniczym we Wrocławiu i lekarzem Piastów śląskich. Jest autorem pracy *Mihi competit*, zawierającej wiadomości m.in. o roślinach. Jest to najwcześniejsza praca tego typu powstała na terenie Polski¹²⁵. Wspomniany już poprzednio Jan Wels jest autorem *Antidotarium simplicium*¹²⁶. Jan Stanko (ok. 1430–1493) pełnił różne funkcje kościelne we Wrocławiu, Głogowie, Wieluniu i Sandomierzu, a w końcu w Krakowie, gdzie do śmierci był kanonikiem oraz lekarzem kapituły i jednocześnie członkiem Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu Krakowskiego. Był także nadwornym lekarzem króla Kazimierza Jagiellończyka. Sporządził większą część rękopisu *Antibolomenum* (ok. 1472 r.). Rostafiński tekst przedrukował i w swej monografii *Średniowieczna historia naturalna* dokonał jego analizy¹²⁷, dzięki czemu dzieło *Antibolomenum* zyskało nowe znaczenie jako jedna z pierwszych w tej części Europy dokumentacji wiedzy przyrodniczej¹²⁸. Mikołaj Kopernik (1473–1543) nie był księdzem, ale miał święcenia subdiakonu¹²⁹. Przypisywana jest mu praca *Regimen Sanitatis D. Copernici Canonici Varmiensis per Annum ad omnes Menses* zawierająca m.in. *simplicia* roślinne¹³⁰.

Systematyka

Systematyka zajmuje się opisywaniem i klasyfikowaniem roślin. Zagadnienia z tej dziedziny znaleźć można w pracach czterech duchownych-botaników. Osiągnięcia Johanna Reinholda Forstera zostały już wcześniej w niniejszym artykule opisane¹³¹. Krzysztof Kluk

121 Idem, *Mikroflora denna Jeziora Lednicy*.

122 R. Dreżepolski, *Eugleniny denne. Les eugléniens bentheaux*, „Materiały do fizjografii kraju. Documenta physiographica Poloniae” 1948, t. 8, s. 1–18.

123 P. Köhler, *Wawrzyniak Franciszek*.

124 Idem, *Żukotyński Włodzimierz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

125 A. Kapler, *Tomasz z Sarepty, Tomasz z Tilbury, Opraem*.

126 A. Zemanek, *Wels Jan*.

127 J. Rostafiński, *Średniowieczna historia naturalna*, Kraków 1900, cz. 1, s. 33–50 – analiza rękopisu Stanki, cz. 2, s. 3–59 – tekst rękopisu.

128 A. Zemanek, *Stanko (Stanconis) Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

129 M. Kokowski, *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*, Warszawa 2009, s. 369–370, przyp. 335.

130 C.W. Domański, *Kopernik Mikołaj*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

131 P. Köhler, *Forster Johann Reinhold*.

odkrył w miejscowości Mścichówka w pobliżu Ciechanowca (Podlasie) nieznaną wcześniej gatunek rośliny kwiatowej, który nazwał *Scabiosa inflexa* (drykiew pogięta). Opis gatunku zamieścił w *Dykcyonarze roślinnym*¹³². Wspomniany wcześniej Wojciech Bolesław Strzeszewski w swojej pracy doktorskiej *Przyczynek do znajomości flory wód siarczanych okolic Krakowa*¹³³ zawarł diagnozę nowego dla nauki gatunku bakterii siarkowych *Chromatium gracile* oraz nowej odmiany *Thiospirillum gracile* Kolkwitz var. *polonica*¹³⁴. Wspomniana wyżej Jadwiga Szarska w swej jedynej pracy botanicznej *Uwagi o kilku krytycznych turzycach polskich*¹³⁵ ustaliła cechy *Carex nemorosa*, pozwalające na odróżnienie tego gatunku od gatunków blisko z nim spokrewnionych¹³⁶.

Etnobotanika

Duchowni, którzy mieli bezpośredni kontakt z mieszkańcami wsi, mogli zebrać dużo danych etnobotanicznych. Jednakże tak się nie stało. Zaledwie trzy osoby opublikowały prace z tej dziedziny. Ambroży Kossarzewski (Kašarauskas) wydał dzieło dotyczące kwiatu paproci jako symbolu szczęścia i jasnowidzenia *O cvětě paportnika simvolě sčastiâ i âsnoviděniâ na Litvě i Žmudi*¹³⁷. Piotr Kontny (1895–1947) studiował teologię we Lwowie. Po I wojnie światowej był asystentem na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, a następnie pracował w jednym z lwowskich banków. W pracach poświęconym lasom, np. *Aus der Vergangenheit der Eibe (Taxus baccata L.) in Polen*¹³⁸ podawał także dane etnobotaniczne¹³⁹. Kazimierz Andrzej Nowak razem z Józefem Karolem Nowakiem opracowali *Nazewnictwo ludowe niektórych roślin na Żywiecczyźnie*¹⁴⁰.

Fitogeografia

Fitogeografia to dział botaniki zajmujący się badaniem rozmieszczenia roślin na Ziemi. Trzech duchowych opublikowało prace zawierające dane z tej dziedziny. Najstarszą z nich napisał Stanisław Staszic (1755–1826), który w 1779 r. ukończył seminarium duchowne, a następnie uzyskał święcenia kapłańskie. W rozprawie *O ziemiorodztwie Karpatow [...]*¹⁴¹, powstałej na podstawie badań i obserwacji wykonanych w Tatrach w 1805 r., znalazły się ówczesne nowe zagadnienia, dotyczące pionowego rozmieszczenia roślin w Tatrach¹⁴². Wspomniany wcześniej Edward Misiurski napisał rozprawkę *Historia roślin*

132 K. Kluk, *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny [...]*, t. 3, R–Z, Warszawa 1788, s. 60–61; L. Frey, *Kluk Jan Krzysztof*.

133 W.B. Strzeszewski, *Przyczynek do znajomości flory wód*.

134 P. Köhler, *Strzeszewski Wojciech Bolesław*.

135 S.C. Szarska, *Uwagi o kilku krytycznych turzycach polskich*.

136 P. Köhler, *Szarska Jadwiga (siostra Christofora)*.

137 A.F. Kossarżewskij, *O cvětě paportnika simvolě sčastiâ i âsnoviděniâ na Litvě i Žmudi*, „Pamätnaâ kniga kovenskoj gubernii” 1862, s. 9–19; P. Köhler, *Kossarzewski, Kašarauskas Ambroży Franciszek*.

138 P. Kontny, *Aus der Vergangenheit der Eibe (Taxus baccata L.) in Polen*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1937, t. 14, nr 1, s. 57–68.

139 K. Duda, *Kontny Piotr Paweł Szymon*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

140 J. i K. Nowakowie, *Nazewnictwo ludowe niektórych roślin na Żywiecczyźnie*, „Karta Groni” 1985, t. 13, s. 145–155; A. Kapler, *Nowak Kazimierz Andrzej*.

141 S. Staszic, *O ziemiorodztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski*, Warszawa 1815.

142 P. Köhler, *Staszic Stanisław Wawrzyniec*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

pod względem jeograficzno-botanicznym¹⁴³. Franz Joseph Spribille w latach dziewięćdziesiątych XIX w. zaczął się specjalizować w batologii, czyli dziale botaniki poświęconemu jeżynom. Niektóre jego prace dotyczyły zagadnień fitogeograficznych np. *Die bisher in der Provinz Posen beobachteten Rubi*¹⁴⁴ czy *Neue Standorte für Posener Rubi*¹⁴⁵.

Fizjologia

Fizjologią roślin zajmowało się trzech duchownych. Józef Herman Osiński (1738–1802) w 1755 r. wstąpił do zakonu pijarów (w zakonie o. Kazimierz), a następnie uczył w szkołach pijarskich. W kilku swych publikacjach zawarł informacje z zakresu fizjologii roślin. W pracy *Gatunki powietrza odmiennego od tego w którym żyjemy [...]*¹⁴⁶ opisał „oczyszczanie” przez rośliny „szkodliwego” powietrza, powstałego na skutek oddychania ludzi i zwierząt. W powyższej publikacji jako pierwszy w Polsce omówił zjawisko fotosyntezy roślin zielonych (na poziomie ówczesnej wiedzy)¹⁴⁷. Wojciech Bolesław Strzeszewski w pracy *Przyczynek do znajomości fototaktyzmu Chromatium Weissii*¹⁴⁸ wykazał, że rozmieszczenie roślinności w źródłach siarczanych zależy głównie od stężenia siarkowodoru w wodzie (wyróżnił 3 strefy). Wykazał także, że bakteria siarkowa *Chromatium weissei* (*Chromatium weissii*) reaguje ujemnie na nagle wahnięcia światła o dużym natężeniu, a przy średnim natężeniu – zawsze dodatnio, jest wrażliwa także na kierunek światła¹⁴⁹. Józef Szuleta (1908–1997) był absolwentem Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku i Uniwersytetu Warszawskiego, na którym w 1945 r. uzyskał doktorat nauk matematyczno-przyrodniczych. Po usunięciu z Uniwersytetu Warszawskiego w 1954 r. pracował m.in. na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, gdzie w 1956 r. otrzymał profesurę. W latach 1957–1978 ponownie pracował na UW. Naukowo zajmował się cytologią. Po wojnie przedmiotem jego zainteresowań naukowych w zakresie fizjologii było antymitotyczne działanie wyciągów roślin na strukturę i funkcje komórek roślinnych i wykorzystanie tych substancji w leczeniu nowotworów. Jedną z jego prac było *Effects of the aqueous extract from Poria obliqua Bres. on the roots of Allium cepa L., Vicia fabia L. and Tradescantia zebrina Loud.*¹⁵⁰

143 E. Misiurski, *Historia roślin pod względem jeograficzno-botanicznym*, [w:] *Programma popisów rocznych w Instytucie Technicznym tak klas wydziałowych jako też kursów technicznych*, Kraków 1836, s. 7–39; C.W. Domański, *Misiurski Edward*.

144 F.J. Spribille, *Die bisher in der Provinz Posen beobachteten Rubi*, „Verhandlungen des Botanischen Vereins für die Provinz Brandenburg” 1897, t. 39, s. 43–61.

145 F.J. Spribille, *Neue Standorte für Posener Rubi*, „Verhandlungen des Botanischen Vereins für die Provinz Brandenburg” 1898, t. 40, s. 13–22; M. Syniawa, *Spribille Franz Joseph*.

146 J.H. Osiński, *Gatunki powietrza odmiennego od tego w którym żyjemy [...]*, Warszawa 1783.

147 P. Köhler, *Osiński Józef Herman*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

148 W.B. Strzeszewski, *Przyczynek do znajomości fototaktyzmu Chromatium Weissii*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności. Dział B. Nauki Biologiczne” 1913, t. 53 (ser. 3, t. 13), s. 165–179; idem, *Zur Phototaxis des Chromatium Weissii*, „Bulletin International de l’Académie des Sciences de Cracovie, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles. Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse, Reihe B: Biologische Wissenschaften” 1913, nr 6, s. 416; 1913, nr 7, s. 417–431.

149 P. Köhler, *Strzeszewski Wojciech Bolesław*.

150 J. Szuleta, *Effects of the aqueous extract from Poria obliqua Bres. on the roots of Allium cepa L., Vicia fabia L. and Tradescantia zebrina Loud.*, „Acta Societatis Botaniorum Poloniae” 1961, t. 30, nr 3–4, s. 457–460; A. Stachurska-Swakoń, *Szuleta Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

Mykologia

W przeszłości mykologia stanowiła część botaniki. Badaniem grzybów zajmowało trzech duchownych. Wymieniany już kilkakrotnie Adalbet (Wojciech) Pampuch w swej *Flora Tremesnensis* uwzględniła także grzyby¹⁵¹. Franciszek Salezy Krupiński (1836–1898) był księdzem katolickim, m.in. rektorem kościoła popijarskiego i prefektem Gimnazjum IV w Warszawie. Interesował się m.in. grzybami, np. przekazał do zbiorów Towarzystwa Ogrodniczego Warszawskiego okaz twardziaka łuskowatego (*Neolentinus lepideus* (Fr.) Redhead & Ginns), znalezionej w Łaszczyźnie pod Dębem Wielkim (koło Warszawy)¹⁵². Wspominany już w niniejszym artykule włoski ksiądz Giacomo Antonio Bresadola opublikował rozprawę mykologiczną dotyczącą polskich grzybów *Fungi Polonici a cl. Viro B. Eichler lecti*¹⁵³.

Ochrona przyrody

Ochrona przyrody to działania teoretyczne i praktyczne mające na celu, najogólniej rzecz ujmując, zachowanie przyrody. Trzy osoby duchowne opublikowały prace z tej dziedziny. Gustav Ignatz Eisenreich (1867–1945) studiował we Wrocławiu m.in. teologię ewangelicką. Następnie był nauczycielem w Katowicach, Gliwicach i Raciborzu oraz aktywnym działaczem na polu ochrony przyrody. W latach 1913–1933 pełnił obowiązki komisarza ochrony pomników przyrody na obszar Prowincji Górnośląskiej. Jedną z jego publikacji ukazała się w 1924 r. w tłumaczeniu na język polski: *Ochrony godne osobliwości przyrodnicze na polskim Górnym Śląsku*¹⁵⁴. Jan Korzonkiewicz (1877–1932) otrzymał w 1902 r. święcenia kapłańskie. Pełnił funkcję m.in. rektora Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie i proboszcza kościoła katedralnego na Wawelu. Był jednym z pionierów propagowania idei ochrony przyrody w Polsce, szczególnie w kręgach katolickich. Współpracował z Państwową Radą Ochrony Przyrody, która z jego inicjatywy skierowała w 1930 r. w tej sprawie memoriał do episkopatu Polski¹⁵⁵. I wreszcie wspomniany wyżej Piotr Kontny także współpracował z Państwową Radą Ochrony Przyrody. Starał się o zapewnienie ochrony lasom cisowym oraz limbowym. Był jednym z inicjatorów powstania rezerwatu limbowego na Jajku Perehińskim w dobrach metropolity greckokatolickiego¹⁵⁶.

Paleobotanika

Paleobotanika jest działem botaniki zajmującym się roślinami kopalnymi, ich morfologią, anatomią i ekologią. Tą dziedziną zajmowały się trzy osoby. Najwcześniejsze informa-

151 A. Pampuch, *Flora Tremesnensis*; A. Kapler, *Pampuch Albert (Wojciech)*.

152 P. Köhler, *Krupiński Franciszek Salezy*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

153 G. Bresadola, *Fungi Polonici*; C.W. Domański, *Bresadola Giacomo Antonio*.

154 G.I. Eisenreich, *Ochrony godne osobliwości przyrodnicze na polskim Górnym Śląsku*, „Ochrona Przyrody” 1924, t. 4, s. 103–107; M. Syniawa, *Eisenreich Gustav Ignatz*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

155 P. Köhler, *Korzonkiewicz Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

156 K. Duda, *Kontny Piotr Paweł Szymon*.

cje z tego zakresu zamieścić Georg Andreas (Jerzy Andrzej) Helwing. W dwuczęściowym dziele *Lithographia Angerburgica* [...] ¹⁵⁷ zawarł m.in. opisy okazów paleobotanicznych z okolic Węgorzewa. Były to jedne z pierwszych tego rodzaju danych z terenów Polski ¹⁵⁸. Wspomniany wyżej Stanisław Staszic w rozprawie *O ziemiordztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski* ¹⁵⁹ zawarł informacje z zakresu paleobotaniki, w tym jeden z najstarszych rysunków skamieniałości roślinnej (liście paproci), zamieszczony w polskiej publikacji ¹⁶⁰. Wspomniana na wstępie niniejszego opracowania Irena Romanowicz (s. Anzelma) była profesjonalnym paleobotanikiem i zajmowała się palinologią ¹⁶¹ trzeciorzędu. Zaprzestała pracy naukowej, gdy w 1959 r. wstąpiła do zakonu franciszkanek ¹⁶².

Historia botaniki

Dwóch duchownych wydało prace z zakresu historii botaniki. Józef Sawicki (1803–1840) od 1822 r. był pijarem, a po studiach m.in. na Królewskim Uniwersytecie Warszawskim był także nauczycielem. Opublikował (anonimowo) rozprawkę *O początku, wzroście, i potrzebie botaniki* w programie szkolnym *Popis publiczny Uczniów Szkoły Wojewódzkiej w Łukowie Pod dozorem XX. Pijarów będącej* [...] ¹⁶³, w której przedstawił krótki zarys historii botaniki na świecie i w Polsce ¹⁶⁴. Wzmiankowany wyżej Józef Kalasanty Wyszyński zamieścił w „Bibliotece Warszawskiej” artykuły wspomnieniowe *Wilibald Besser* ¹⁶⁵ i *Michał Szubert* ¹⁶⁶. Ponadto opublikował tekst *Robert Brown* ¹⁶⁷ o angielskim botaniku, odkrywcy jądra komórkowego oraz ruchów później nazwanych na jego cześć „ruchami Browna” ¹⁶⁸.

Pteridologia

Dwaj duchowni zajęli się w swych badaniach paprotnikami. Wzmiankowany już w niniejszym opracowaniu Karl Christian Oettel opublikował wykaz górnołużyckich paproci *Anzeige von Farnkräutern, welche in der Oberlausitz wachsen* ¹⁶⁹. Kazimierz Andrzej Nowak zaś, będąc na misji w Afryce, zbierał zielnik w Burundi, Rwandzie i Zairze. Opublikował kilka prac na temat flory tych krajów – zwłaszcza paprotników ¹⁷⁰.

157 G.A. Helwing, *Lithographia Angerburgica, sive lapidum et fossilium, in districtu Angerburgensi & ejus vicinia, ad trium vel quatuor milliarium spatium in montibus, agris, arenofodini* [...], Regiomonti 1717 i pars II [...], Lipsiae 1720.

158 P. Köhler, *Helwing Georg Andreas (Jerzy Andrzej)*.

159 S. Staszic, *O ziemiordztwie Karpatow*.

160 P. Köhler, *Staszic Stanisław Wawrzyniec*.

161 Dział botaniki badający pyłek.

162 Idem, *Romanowicz Irena*.

163 [J. Sawicki], *O początku, wzroście, i potrzebie botaniki*, [w:] *Popis publiczny Uczniów Szkoły Wojewódzkiej w Łukowie Pod dozorem XX. Pijarów będącej* [...], Siedlce 1829, s. 5–17.

164 C.W. Domański, *Sawicki Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny*.

165 J.K. Wyszyński, *Wilibald Besser*, „Biblioteka Warszawska” 1845, nr 3, s. 179–185.

166 Idem, *Michał Szubert*, „Biblioteka Warszawska” 1861, nr 1, s. 601–606.

167 Idem, *Robert Brown*, „Biblioteka Warszawska” 1860, nr 2, s. 520–526.

168 C.W. Domański, *Wyszyński Józef Kalasanty*, krypt. *XJW, Ks. J. W.*

169 K.C. Oettel, *Anzeige von Farnkräutern, welche in der Oberlausitz wachsen*, „Neue Lausitzische Monatsschrift” 1800, s. 184–193; M. Syniawa, *Oettel Karl Christian*.

170 A. Kapler, *Nowak Kazimierz Andrzej*.

Anatomia

Tylko Józef Szuleta pracował naukowo w dziedzinie anatomii roślin, z zakresu której po II wojnie światowej prowadził wykłady na UW¹⁷¹.

Briologia

Informacje z zakresu briologii, nauki o mszakach, w pracy *Flora Tremesnensis* zawarł Adalbet (Wojciech) Pampuch¹⁷².

Cytologia

Cytologią zajmował się tylko jeden duchowny – Józef Szuleta, który po II wojnie światowej wykładał m.in. cytologię roślin na UW. W pracy *Cyto-chemiczne zmiany drewna sosnowego pod wpływem grzybów *Poria vaporaria* Fr., *Poria Vaillantii* (De Cand.) Fr. i *Merulius lacrymans* Fr.*¹⁷³ opisał mechanizm niszczenia przez grzyby drewna¹⁷⁴.

Dendrologia

Wspomniany już w niniejszym opracowaniu Georg Gotthilf Homann opublikował dwie prace z zakresu dendrologii: *Es ist nöthig, die jungen Bäume in ihrer Krone zu verstutzen* oraz *Es ist besser, junge Bäume im Frühjahr zu versetzen, als im Herbst*¹⁷⁵.

Lichenologia

W gałęzi botaniki zwanej lichenologią (obecnie dział mykologii) działał Leon Łazarczyk. Opracował on zbiór porostów (była już o tym mowa wyżej)¹⁷⁶.

Morfologia

Autorką jedynej pracy z zakresu morfologii, napisanej przez osobę duchowną, była wymieniona na początku niniejszego opracowania Antonina Fuja (s. Maria Kalasancja).

171 A. Stachurska-Swakoń, *Szuleta Józef*.

172 A. Pampuch, *Flora Tremesnensis*; A. Kapler, *Pampuch Albert (Wojciech)*.

173 J. Szuleta, *Cyto-chemiczne zmiany drewna sosnowego pod wpływem grzybów *Poria vaporaria* Fr., *Poria Vaillantii* (De Cand.) Fr. i *Merulius lacrymans* Fr.*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1947, t. 18, nr 2, s. 1–21.

174 A. Stachurska-Swakoń, *Szuleta Józef*.

175 G.G. Homann, *Es ist nöthig, die jungen Bäume in ihrer Krone zu verstutzen!*, „Archiv der Teutschen Landwirtschaft” 1812, t. 8, nr 2, s. 103–108; Tenże, *Es ist besser, junge Bäume im Frühjahr zu versetzen, als im Herbst*, „Archiv der Teutschen Landwirtschaft” 1812, t. 8, nr 2, s. 108–110; P. Köhler, *Homann Georg Gotthilf*.

176 P. Köhler, *Łazarczyk Leon*.

W rozprawie doktorskiej *On the Formation and Development of Roots and Shoots on the Isolated Cotyledons of Cucurbita, Cucumis and Lupinus*¹⁷⁷ wykazała błąd, który popełniano przy izolowaniu liścieni, polegający na tym, że izolowano liścienie wraz z grupą komórek merystematycznych, stanowiących zaczątek pączka pachwinowego. Ponadto otrzymała i opisała przypadki kallusowej restytucji organowej izolowanych liścieni dyni i łubinu białego. Była to jej jedyna praca botaniczna¹⁷⁸.

Rycina botaniczna

W zakresie ryciny botanicznej odznaczył się Władysław Zaleski (1852–1925), który odbył studia w seminariach duchownych w Warszawie i Rzymie. W latach 1892–1917 był arcybiskupem i delegatem apostolskim w Indiach Wschodnich, rezydował w Kandy na Cejlonie. Zgromadził ogromną kolekcję rycin roślin, liczącą 35 000 sztuk. Po jego śmierci zbiór został zakupiony przez Uniwersytet Warszawski, a następnie przekazany do Zakładu Systematyki i Geografii Roślin¹⁷⁹.

Podsumowanie

Wkład osób duchownych w rozwój botaniki w Polsce i na ziemiach polskich można rozpatrywać w aspekcie ilościowym i jakościowym. Pod względem ilościowym wkład byłby możliwy do oszacowania na podstawie porównania liczby publikacji osób duchownych z liczbą publikacji pozostałych botaników. Jednak dotkliwy brak polskiej bibliografii botanicznej, obejmującej całość polskiego piśmiennictwa nauki o roślinach, uniemożliwia dokonanie takiego porównania. Dorobek ilościowy duchownych z całą pewnością był niewielki. Przykładowo *Bibliografia botaniki w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności*¹⁸⁰ odnotowuje, że do końca 1952 r. na 3749 dzieł jedynie 133 to prace autorstwa duchownych, co stanowi nieco ponad 3,5% wszystkich publikacji. Można przypuszczać, że te proporcje odpowiadają w pewnym przybliżeniu całemu udziałowi ilościowemu duchownych zajmujących się botaniką w Polsce.

Inaczej wygląda ocena jakościowa botanicznego dorobku duchownych. Ogólnie rzecz ujmując, ich wkład w rozwój botaniki w Polsce i na ziemiach polskich jest różny w różnych fazach historycznego rozwoju tej dziedziny, jak i różny w poszczególnych jej gałęziach. Złożyło się na to wiele czynników. Jeśli wziąć pod uwagę tylko aspekt chronologiczny, to należy zauważyć, że w ciągu wieków, które obejmuje niniejsze opracowanie, zmieniała się zarówno sama botanika (m.in. pojawiały się kolejne gałęzie), jak i duchowieństwo (m.in. liczba osób duchownych oraz ich poziom ogólnego wykształcenia). W fazie botaniki lekaarskiej, czyli mniej więcej od późnego średniowiecza do końca renesansu, rola osób du-

177 [M.]C. Fuja, *On the Formation and Development of Roots*.

178 P. Köhler, Fuja Antonina (siostra Maria Kalasancja).

179 Idem, Zaleski Władysław Michał Bonifacy, [w:] *Słownik Biograficzny*.

180 Idem, *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*.

chownych w rozwoju botaniki w Polsce była ogromna, gdyż właśnie oni niemalże w 100% byli jej twórcami. Druga faza, w której udział duchownych w tworzeniu botaniki stanowił znaczną część całości dorobku tej dziedziny wiedzy w Polsce, była faza obejmująca okres od ostatniej ćwierci XVI w. do końca XVIII w. W tamtym okresie duchowni opublikowali pierwsze flory niektórych terenów, np. Pomorza czy Chin. Poprzez swą działalność, badania i publikacje duchowni w znacznym stopniu przyczynili się (np. Kluk, Jundziłł) do odrodzenia botaniki w Polsce. Ostatnim okresem, w którym wnieśli znaczny wkład do nauki o roślinach, była faza obejmująca drugą połowę XIX w. Prowadzili wtedy obserwacje fitofenologiczne i publikowali wyniki. Sprzyjała temu zapewne społecznikowska postawa pewnej części duchowieństwa, poziom ogólnego wykształcenia, a także organizująca badania i umożliwiająca publikowanie wyników Komisja Fizjograficzna Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności.

Wśród gałęzi botaniki uprawianych przez osoby duchowne dominowała florystyka. Do prowadzenia badań z tego zakresu wystarczała wyniesiona z gimnazjum znajomość roślin, grzybów czy glonów oraz klucze do oznaczania. Takie badania można było prowadzić w wolnym czasie, a zamieszkiwanie na wsi znacznie je ułatwiało. Na skutek rozwoju botaniki, a szczególnie jej gałęzi eksperymentalno-laboratoryjnych oraz ogromnego wzrostu liczebnego botaników, obserwowanego od połowy XIX w., udział i znaczenie osób duchownych w rozwoju botaniki w Polsce w XX w. drastycznie spadł.

Bibliografia

- Bartsch F., *Flora der Umgegend von Ohlau*, [w:] *Einladungsschrift des Magistrats zu Ohlau zu der am 14. und 15. April 1859 abzuhaltenen öffentlichen Prüfung der höhern Bürgerschule*, Ohlau 1859, s. 1–20.
- Boll E., *Die Süßwasserpflanzen der deutschen Ostseeländer*, „Archiv des Vereins der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg” 1862, t. 16, s. 57–101.
- Boym M., *Flora Sinensis, fructus floresque humillime porrigens [...]*, Viennae 1656.
- Bresadola G., *Fungi Polonici a cl. Viro B. Eichler lecti*, „Annales Mycologici” 1903, t. 1, nr 1, s. 65–96, nr 2, s. 97–131.
- Buchwald S., *Spostrzeżenia poczynione w Dobrzechowie w r. 1868*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1869, t. 3, s. [251].
- Domański C.W., *Bresadola Giacomo Antonio*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., *Dryjówna (Dryja) Zofia Leona (s. Andrea)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., *Kopernik Mikołaj*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., *Łęga Władysław Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., *Misiurski Edward*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., *Mochlińska Anna Julia, w zakonie Immaculata*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].

- Domański C.W., Sawicki Józef, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., Szafarkiewicz Bruno Józef, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Domański C.W., Wyszyński Józef Kalasanty, krypt. XJW, Ks. J. W., [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Dreżepolski R., *Eugleniny denne. Les eugléniens bentheaux*, „Materiały do fizjografii kraju. Documenta physiographica Poloniae” 1948, t. 8, s. 1–18.
- Dryjówna Z., *Statystyka biologiczno-kwiatowa flory polskiej*, „Sprawozdania z Posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego” 1931 [wyd. 1932], t. 24, s. 203–237.
- Duda K., *Kontny Piotr Paweł Szymon*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Eichler B., *Materyały do flory grzybów okolic Międzyrzecza*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1900, t. 16, dz. 3, s. 157–206.
- Eisenreich G.I., *Ochrony godne osobliwości przyrodnicze na polskim Górnym Śląsku*, „Ochrona Przyrody” 1924, t. 4, s. 103–107.
- Forster J.R., *Flora Americae septentrionalis; or a catalogue of the plants of North America*, London 1771.
- Forster J.R., Forster J.G.A., *Characteres generum plantarum, quas in itinere as insulas maris australis, collegerunt, descripserunt, delineaverunt [...]*, London 1775, 2 wyd. 1776, 3 wyd. 1776.
- Franczak S., *Powojniki*, Warszawa 1996.
- Frey L., *Kluk Jan Krzysztof*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Fuja [M.]C., *On the Formation and Development of Roots and Shoots on the Isolated Cotyledons of Cucurbita, Cucumis and Lupinus*, „Bulletin International de l'Académie Polonaise des Sciences et des Lettres, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles (I)” 1929, nr 2–7, s. 209–218.
- Gaul J., *Na przekór „czarnej legendzie”. O wkładzie jezuitów do nauki i kultury polskiej*, „Przegląd Powszechny” 2005, r. 122, nr 10, s. 107–114.
- Grzegorzek W., *Spostrzeżenia fenologiczne pierwszego kwiatu poczynione w Podegrodziu 1866 r.*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [236].
- Helwing A.G., *Flora quasimodogenita sive enumeratio aliquot plantarum indigenarum in Prussia quarum in herbariis hactenus editis Borussicis aut nulla, aut superficialia facta est [...]*, Gedani 1712.
- Helwing G.A., *Lithographia Angerburgica, sive lapidum et fossilium, in districtu Angerburgensi & ejus vicinia, ad trium vel quatuor milliarium spatium in montibus, agris, arenofodini [...]*, Regiomonti 1717 i pars II [...], Lipsiae 1720.
- Helwing A.G., *Supplementum Florae Prussicae, seu, Enumeratio plantarum indigenarum post editam floram quasimodogenitam additis [...]*, Gedani 1726.
- Hess C., *Flora von Stettin und Pommern, mit einer kurz gefaßten Organenlehre, für Schüler und angehende Pflanzenfreunde*, Stettin 1854.
- Homann G.G., *Es ist nöthig, die jungen Bäume in ihrer Krone zu verstutzen*, „Archiv der Deutschen Landwirtschaft” 1812, t. 8, nr 2, s. 103–108.

- Homann G.G., *Es ist besser, junge Bäume im Frühjahr zu versetzen, als im Herbst*, „Archiv der Teutschen Landwirtschaft“ 1812, t. 8, nr 2, s. 108–110.
- Homann G.G., *Flora von Pommern* [...], Köslin 1828–1835.
- Jezuici a Uniwersytet Krakowski w XVI wieku*, red. B. Natoński, L. Grzebień, Kraków 2002.
- Jundziłł S.B., *Opisanie roślin w prowincyi W. X. L. naturalnie rosnących według układu Linneusza* [...], Wilno 1791.
- Kadulski I., *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach 1812–1820*, Gdańsk 2004.
- Kapler A., *Kotschy Carl Friedrich (Koczy Karol Fryderyk)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kapler A., *Nowak Kazimierz Andrzej*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kapler A., *Pampuch Albert (Wojciech)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kapler A., *Tomasz z Sarepty, Tomasz z Tilbury, OPraem*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kapler A., Köhler P., *Pusch (Koreński) Jerzy Bogumił (Georg Gottlieb)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kluk K., *Dykcyonarz roślinny, w którym podług układu Linneusza są opisane rośliny* [...], t. 3, R–Z, Warszawa 1788.
- Köhler P., *Botanika w Towarzystwie Naukowym Krakowskim, Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności. Botany at the Academic Society of Cracow, Academy of Sciences and Letters and the Polish Academy of Sciences and Letters (1815–1952)*, Kraków 2002 (Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności, t. 2).
- Köhler P., *Boym Michał Piotr*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Buchwald Szczęsny (Felix)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Dura Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Fagasiewicz Lucyna*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Forster Johann Reinhold*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Fuja Antonina (siostra Maria Kalasancja)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Grzegorzek Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Helwing Georg Andreas (Jerzy Andrzej)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Homann Georg Gotthilf*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Jakubiński Michał*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].

- Köhler P., *Janota Eugeniusz Arnold*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Jezuici w dziejach botaniki polskiej*, [w:] *Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków, Warszawa 2004, s. 153–170.
- Köhler P., *Korzonkiewicz Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Kossarzewski, Kašarauskas Ambroży Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Krupiński Franciszek Salezy*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Lenartowicz Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Ładowski Stanisław, imię zakonne Remigiusz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Łazarczyk Leon*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Nowa propozycja periodyzacji dziejów botaniki w Polsce*, „*Studia Historiae Scientiarum*” 2023, t. 22 [w druku].
- Köhler P., *Nuckowski Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Osiński Józef Herman*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Palczyński Michał*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Politowski Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Romanowicz Irena*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Roszek Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Rzączyński Gabriel*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Siemaszko Wincenty*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Staszic Stanisław Wawrzyniec*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Strzeszewski Wojciech Bolesław*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Szarska Jadwiga (siostra Christofora)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Szmerykowski Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Tacik Tadeusz Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].

- Köhler P., *The First Flora of Poland*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2020, t. 65, nr 4, s. 29–41, DOI 10.4467/0023589XKHNT.20.026.128.
- Köhler P., *Tylkowski Wojciech*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Wall Tomasz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Wawrzyniak Franciszek*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Wigand Johann*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Witwicki Sofron*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Zaborski Władysław*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Zaleski Władysław Michał Bonifacy*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Zipser Karl Gustaw*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Köhler P., *Żukotyński Włodzimierz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Kokowski M., *Różne oblicza Mikołaja Kopernika. Spotkania z historią interpretacji*, Warszawa 2009.
- Kontny P., *Aus der Vergangenheit der Eibe (Taxus baccata L.) in Polen*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1937, t. 14, nr 1, s. 57–68.
- Kossarżevskij A.F., *Novye ili meněe izvēstnye vidy i raznovidnosti rastenij, dikorastuših” na Žmudi*, „Pamâtnaâ kniga kovenskoj gubernii” 1863, cz. 2, s. 71–88; „Pamâtnaâ kniga kovenskoj gubernii” 1864, cz. 2, s. 33–53.
- Kossarżevskij A.F., *O cvěťe paportnika simvolě sčastiâ i âsnovidnîâ na Litvě i Žmudi*, „Pamâtnaâ kniga kovenskoj gubernii” 1862, s. 9–19.
- Lisiak B., *Jezuici polscy a nauki ścisłe od XVI do XIX wieku. Słownik bio-bibliograficzny*, Kraków 2000.
- Ładowski S., *Historia naturalna Krolestwa Polskiego czyli Zbior krotki przez Alfabet ułożony Zwierząt, Roślin y Mineratów znajdujących się w Polsce, Litwie, y Prowincyach odpadłych, zebrana z Pisarzow godnych wiary, Rękopismow i Świadkow oczywistych*, Kraków 1783, 2 wyd. 1804.
- Łazarczyk L., *Porosty polskie zabrane przez W. Jastrzębowskiego w latach 1827–1834*, „Sprawozdanie Komisyi fizyograficznej” 1914, t. 48, dz. 2, s. 73–79.
- Łęga W., *Brekinie pod Grudziądzem*, „Ziemia” 1925, t. 10, z. 5, s. 78.
- Misiurski E., *Historia roślin pod względem jeograficzno-botanicznym*, [w:] *Programma popisów rocznych w Instytucie Technicznym tak klass wydziałowych jako też kursów technicznych*, Kraków 1836, s. 7–39.
- Mochlińska A., *Rośliny zebrane w Guberni Wołyńskiej w roku 1891*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1895, t. 13, dz. 3, s. 75–95.
- Mochlińska A., *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1891, nadesłanych do redakcyi Wszechświata*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1892, t. 12, dz. 1, s. 173–184.

- Mochlińska A., *Wykaz spostrzeżeń fenologicznych z roku 1897–1900 nadesłanych do redakcji „Wszechświata”*, „Pamiętnik Fizyograficzny” 1902, t. 17, dz. 1, s. 121–134.
- Mularczyk M., *Franczak Stefan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Mularczyk M., *Tymrakiewicz Włodzimierz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Nowak K.A., *Flora strefy podmiejskiej Warszawy (na przykładzie byłego powiatu pruszkowskiego)*, Warszawa 1983 (Monographiae Botanicae, t. 64).
- Nowak K.A., *Novae stationes rariorum curiosarum que plantarum in Valle Masoviensi (in Polonia Centrali). Nowe stanowiska interesujących i rzadszych roślin na Nizinie Mazowieckiej*, „Fragmenta Floristica et Geobotanica” 1972, t. 18, nr 2, s. 161–164.
- Nowakowie J. i K., *Nazewnictwo ludowe niektórych roślin na Żywiecczyźnie*, „Karta Groni” 1985, t. 13, s. 145–155.
- Nuckowski J., *Catalogus diatomearum [...]*, [w:] *XXIV. Sprawozdanie zakładu naukowo-wychowawczego oo. jezuitów z Bąkowicach pod Chyrowem. Za rok szkolny 1916/17*, [Przemyśl 1917].
- Oettel K.C., *Anzeige von Farnkräutern, welche in der Oberlausitz wachsen*, „Neue Lausitzische Monatsschrift” 1800, s. 184–193.
- Oettel K.C., *Systematisches Verzeichnis der in der Oberlausitz wild wachsenden Pflanzen*, Görlitz 1799.
- Osiński J.H., *Gatunki powietrza odmiennego od tego w którym żyjemy [...]*, Warszawa 1783.
- Pampuch A., *Flora Tremesnensis*, Tremessen 1840.
- Politowski W., *Rozbiór układu roślin Linneusza i Jussieu*, [w:] *Programy szkolne. Szkoła wojewódzka xx. Pijarów 1820*, Warszawa 1822.
- Rostafiński J., *Jana Welsa zapiska treści lekarskiej, zarazem najdawniejszy przyczynek do flory Krakowa. Z rękopisu XV wieku wydał i objaśnił Dr. Józef Rostafiński*, „Rozprawy i Sprawozdania z Posiedzeń Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności” 1886, t. 14, s. 1–43.
- Rostafiński J., *Średniowieczna historia naturalna*, Kraków 1900.
- Rybczyński H., *Duchowny*, [w:] *Encyklopedia Katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1982, s. 309–311.
- Rzączyński G., *Auctarium historiae naturalis Regni Poloniae Magnique Ducatus Lithvaniae [...]*, [Dantisci] 1736.
- Rzączyński G., *Historia naturalis curiosa Regni Poloniae, Magni Ducatus Lituaniae [...]*, Sandomiriae 1721.
- [Sawicki J.], *O początku, wzroście, i potrzebie botaniki*, [w:] *Popis publiczny Uczniów Szkoły Wojewódzkiej w Łukowie Pod dozorem XX. Pijarów będącej [...]*, Siedlce 1829, s. 5–17.
- Schneeberger A., *Catalogus stirpium quarundam Latine et Polonice conscriptus*, Cracoviae 1557.
- Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Spribille F.J., *Die bisher in der Provinz Posen beobachteten Rubi*, „Verhandlungen des Botanischen Vereins für die Provinz Brandenburg” 1897, t. 39, s. 43–61.
- Spribille F.J., *Neue Standorte für Posener Rubi*, „Verhandlungen des Botanischen Vereins für die Provinz Brandenburg” 1898, t. 40, s. 13–22.

- Stachurska-Swakoń A., *Szuleta Józef*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Staszic S., *O ziemiorodztwie Karpatow i innych gor i rownin Polski*, Warszawa 1815.
- Strzeszewski W.B., *Przyczynek do znajomości flory wód siarczanych okolic Krakowa*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności. Dział B. Nauki Biologiczne” 1913, t. 53 (ser. 3, t. 13), s. 139–163.
- Strzeszewski W.B., *Przyczynek do znajomości fototaktyzmu Chromatium Weissii*, „Rozprawy Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności. Dział B. Nauki Biologiczne” 1913, t. 53 (ser. 3, t. 13), s. 165–179.
- Strzeszewski W.B., *Zur Phototaxis des Chromatium Weissii*, „Bulletin International de l'Académie des Sciences de Cracovie, Classe des Sciences Mathématiques et Naturelles, Série B: Sciences Naturelles. Anzeiger der Akademie der Wissenschaften in Krakau, Mathematisch-Naturwissenschaftliche Klasse, Reihe B: Biologische Wissenschaften” 1913, nr 6, s. 416; 1913, nr 7, s. 417–431.
- Syniawa M., *Bartsch Ferdinand Gottlieb Moritz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Syniawa M., *Eisenreich Gustav Ignatz*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Syniawa M., *Oettel Karl Christian*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Syniawa M., *Spribille Franz Joseph*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Szafarkiewicz B.J., *Flora W. Ks. Poznańskiego*, „Ziemianin” 1862, nr-y 27–31, s. 33–47.
- Szarska S.C., *Uwagi o kilku krytycznych turzycach polskich*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1931, t. 8, nr 3/4, s. 183–189.
- Szuleta J., *Cyto-chemiczne zmiany drewna sosnowego pod wpływem grzybów Poria vaporaria Fr., Poria Vaillantii (De Cand.) Fr. i Merulius lacrymans Fr.*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1947, t. 18, nr 2, s. 1–21.
- Szuleta J., *Effects of the aqueous extract from Poria obliqua Bres. on the roots of Allium cepa L., Vicia fabia L. and Tradescantia zebrina Loud.*, „Acta Societatis Botanicorum Poloniae” 1961, t. 30, nr 3–4, s. 457–460.
- Szyborski W., *Krakowscy dominikanie i ich wkład w rozwój historiografii polskiej*, [w:] *Krakowskie środowisko historyczne XV–XX w. Ludzie – idee – dzieła*, Kraków 2018, s. [305]–338.
- Tomaszewska K., *Tołpa Stanisław*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Tylkowski W., *Physicae Curiosae Pars Octava* [...], [Oliwa] 1682.
- Tylkowski W., *Uczone rozmowy wszystką w sobie prawie zawierające filozofią*, Warszawa 1692.
- Wawrzyniak F., *Flora jezior wielkopolskich*, „Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Prace Komisji Matematyczno-Przyrodniczej ser. B” 1923, t. 2, z. 1–2, s. 1–138, 1924, t. 2, z. 4, s. 213–308, 1931, t. 5, s. 75–269.
- Wawrzyniak F., *Mikroflora denna jeziora Lednicy*, „Kosmos ser. A” 1930, t. 55, z. 3–4, s. 712–722.

- Wigand J., *Vera historia de Succino Borussico, de Alce Borussica & de herbis in Borussia nascentibus* [...], Ienae 1590.
- Witwicki S., *Spis roślin z Zabiego, Czarnej Hory i Burkutu w Kołomyjskiem przestanych Komisji fizjograficznej*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [227]–[228].
- Wkład jezuitów do nauki i kultury w Rzeczypospolitej Obojga Narodów i pod zaborami*, red. nauk. I. Stasiewicz-Jasiukowa, Kraków, Warszawa 2004.
- Wyszyński J.K., *Botanika*, „Biblioteka Warszawska” 1845, t. 1, nr 1, s. 496–499, 727–729, nr 2, s. 461–468, nr 3, s. 203–207, 427–430, 669–674, nr 4, s. 205–209, 429–435, 681–685.
- Wyszyński J.K., *Michał Szubert*, „Biblioteka Warszawska” 1861, nr 1, s. 601–606.
- Wyszyński J.K., *Robert Brown*, „Biblioteka Warszawska” 1860, nr 2, s. 520–526.
- Wyszyński J.K., *Wilibald Besser*, „Biblioteka Warszawska” 1845, nr 3, s. 179–185.
- Zabłocki J., *Botanika w dziełach Gabriela Rzączyńskiego*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” ser. B, 1973, t. 24, s. 3–21.
- Zemanek A., *Schneeberger (Tigurinus) Antoni (Anton, Antonius)*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Zemanek A., *Stanko (Stanconis) Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Zemanek A., *Wels Jan*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Ziarnek-Korchak M., *Boll Ernst*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Ziarnek-Korchak M., *Caspary Johann Xaver Robert*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Ziarnek-Korchak M., *Hess Christian*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Ziarnek-Korchak M., *Preuschoff Joseph*, [w:] *Słownik Biograficzny Botaników Polskich*, red. P. Köhler, Kraków [w druku].
- Zipser G., *Rośliny stryjskie*, „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego Krakowskiego” 1867, t. 1, s. [224]–[227].
- Żukowski W., *Florystyka*, [w:] *Słownik botaniczny*, red. A. Szweykowska, J. Szweykowski, Warszawa 2003, s. 230.

prof. dr hab. **Piotr Köhler** jest historykiem botaniki, pracuje w Instytucie Botaniki na Wydziale Biologii Uniwersytetu Jagiellońskiego, gdzie wykłada m.in. historię nauk przyrodniczych. Jest członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN, Komitetu Historii Nauki i Techniki PAN oraz Komisji Historii Nauki PAU. W latach 2016–2022 był przewodniczącym Sekcji Historii Botaniki Polskiego Towarzystwa Botanicznego. Jest ponadto członkiem Rady Archiwalnej Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Rady Redakcyjnej czasopisma „Biuletyn Polarny”.
e-mail: piotr.kohler@uj.edu.pl

Data zgłoszenia artykułu: 3 listopada 2022

Data przyjęcia do druku: 11 grudnia 2022